

LUNDS UNIVERSITET

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Begynnelsen var Logos

En analys av logos-begreppets roll i
Justinus Martyrens kristendomsförsvar

Katarina Pålsson

Vårterminen 2012

Teologi: Examensarbete för kandidatexamen

TEOK51, 15 hp

Handledare: Gösta Hallonsten

Examinator: Tobias Hägerland

Abstract

På 100-talet befann sig kristendomen i en kritisk situation. Man kan utskilja fyra olika hot som riktades mot den, nämligen från den romerska staten, från hedniska kritiker, från judiskt håll och från inom-kristet håll, i form av heretiska riktningar. För att kyrkan skulle överleva i den här situationen, krävdes det kristen apologetisk verksamhet.

I detta arbete undersöks Justinus Martyrens kristendomsförsvar i hans första och andra apologi samt *Dialog med juden Tryfon*. I dessa verk får det både inom hellenistisk filosofi och judendom välkända logos-begreppet en central roll. Uppsatsens mål är att analysera denna roll, samt förklara på vilket sätt Justinus omtolkar begreppet för att uppnå sitt syfte.

Jag har analyserat Justinus tolkning och användning av logos-begreppet i de nämnda texterna, samt jämfört detta med logos-begreppets plats i tidigare tänkande. Jag har undersökt vilken eller vilka målgrupper som är de mest troliga i respektive verk, och redogjort för på vilka sätt Justinus använder logos-begreppet för att bemöta de nämnda hoten. Logos-begreppets roll blir betydande i hans argumentation för kristendomens uråldrighet och dess rationella karaktär. Justinus använder det också för att förklara förhållandet mellan kristendomen och andra riktningar, samt för att skilja sann kristendom från heresi.

Keywords: Logos, Justin Martyr, Christology, persecution, apologist.

Nyckelord: Logos, Justinus Martyren, kristologi, förföljelse, apologet.

Innehållsförteckning

Abstract.....	2
1. Inledning.....	5
1.1 Syfte och frågeställning.....	5
1.2 Avgränsning.....	5
1.3 Material.....	5
1.4 Metod.....	7
2. Den filosofiska bakgrunden.....	8
2.1 Herakleitos: Logos som gemensam, rationell ordning.....	8
2.2 Platon: idévärld och sinnevärld.....	8
2.3 Stoicismen: Logos som materiell, aktiv princip.....	9
3. Den aktuella kontexten.....	11
3.1 Filosofiska och religiösa tankegångar.....	11
3.1.1 Medelplatonismen.....	11
3.1.2 Den yngre stoan.....	12
3.1.3 Judiska tankegångar: en transcendent Gud som verkar i världen.....	12
3.1.4 Filon av Alexandria.....	13
3.1.5 Logos i den kristna traditionen.....	13
3.1.6 Gnostiska riktningar och Markion.....	14
3.2 Apologeterna: förföljelse och försvar.....	15
4. Analys av Justinus Martyrens logos-kristologi.....	19
4.1 Justinus verksamhet.....	19
4.2 Logos natur.....	20
4.3 Logos funktioner.....	21
4.4 Justinus tolkning av logos-begreppet i förhållande till tidigare tolkningar.....	26
5. Logos-begreppet i försvarssyfte.....	30
5.1 Vilka Justinus riktar sig till i texterna.....	30
5.2 Kristendomens uråldrighet.....	33
5.3 Ersättningsteologi.....	34

5.4 Kristendomen är till sin natur rationell.....	35
5.5 Det som är sant tillhör de kristna.....	37
5.6 De förnuftigas martyrskap före och efter Logos inkarnation.....	37
5.7 Logos som bron mellan Gud och världen.....	38
6. Sammanfattning och slutsats.....	39
7. Litteraturförteckning.....	42

1. Inledning

1.1 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att undersöka användandet av logos-begreppet i tidig kristen teologi i relation till den historiska kontexten. Jag kommer att inrikta mig på logos-kristologin hos Justinus Martyren, som hörde till apologeterna, den grupp kristna författare som i sina skrifter försvarade kristendomen under en tid då de kristna utsattes för förföljelser. Man ville i dessa skrifter, apologier, visa felaktigheten i förföljelserna genom att argumentera för att de saknade grund. Det riktades också olika typer av filosofisk och religiös kritik mot kristendomen vid den här tiden, vilken apologeterna försökte bemöta.

Apologeterna tog på ett nytt sätt upp logos-begreppet i kristendomen. Detta begrepp, med en lång historia inom såväl hellenistiskt tänkande som judendom, hade redan tidigare i kristna sammanhang identifierats med Kristus, men hos apologeterna utarbetas denna kristologi på ett nytt sätt. Logos-begreppet får här en funktion i arbetet för att försvara kristendomen. Det är just detta förhållande mellan den historiska situationen och den teologiska verksamheten, mellan de hot som riktas mot de kristna och apologeternas, i detta fall Justinus, användande av logos-begreppet i försvarssyfte, som jag har för avsikt att undersöka närmare.

Min frågeställning är: Vilken funktion får logos-begreppet i Justinus Martyrens försvar av kristendomen – hur använder han detta begrepp i försvarssyfte? Jag kommer att undersöka detta i relation till hur logos-begreppet tidigare hade tolkats och använts inom hellenistisk filosofi, judendom och kristendom, för att komma fram till hur Justinus tolkning och användning skiljer sig från dessa. Hur omtolkar han begreppet för att uppnå sitt syfte?

1.2 Avgränsning

Som redan framgått, är det apologeterna som grupp och Justinus Martyren som enskild författare som jag har valt att inrikta mig på. Förutom utläggningen av Justinus tolkning av logos-begreppet i förhållande till hans apologetiska arbete, tillkommer redogörelser för de tidigare tankegångar och den aktuella kontext som är relevanta för undersökningen.

1.3 Material

Den primärlitteratur jag använt mig av är Justinus Martyrens första och andra apologi samt hans *Dialog med juden Tryfon*. Vad gäller apologierna, är det som kallas för *Andra apologin* troligtvis ett

tillägg till den *Första apologin*, snarare än ett enskilt verk, men det vanliga är att tala om texterna som *Första* respektive *Andra apologin*. Andra verk har tillskrivits Justinus, men man är inom forskningen någorlunda överens om att de tre nämnda är de enda som säkert kan sägas ha författats av honom. Översättningen av apologierna är gjorda av Leslie Willam Barnard medan *Dialog med juden Tryfon* har översatts av Thomas B. Falls.

Vad gäller sekundärlitteraturen, har *Filosofins historia* (Svante Nordin), *Filosofin genom tiderna: Antiken, medeltiden, renässansen* (texter i urval av Konrad Marc-Wogau), *Philosophy in Christian Antiquity* (Christopher Stead), *Christianity: The First Three Thousand Years* (Diarmaid MacCulloch), *Early Christian Doctrines* (J. N. D. Kelly), och *The Way to Nicaea* (John Behr), använts för mer översiktlig information, liksom uppsatserna "Social and historical setting" (John Behr), "Articulating Identity" och "The Apologists" (Richard A. Norris, Jr.) som ingår i *The Cambridge History of Early Christian Literature* (red. Frances Young, Lewis Ayres och Andrew Louth). Denna litteratur har framför allt bidragit med information om bakgrunden till uppsatsens ämne, vilket har varit av stor vikt, eftersom målet är att se logos-begreppet i Justinus apologetiska verksamhet i relation till den historiska kontexten och andra tolkningar och användningar av begreppet.

Bibel 2000 har i synnerhet använts för att jämföra denna översättnings versioner av vissa bibelställen som Justinus tar upp med de översättningar han själv ger. Justinus använde sig av den grekiska översättningen av den hebreiska Bibeln, *Septuaginta*.

Mer specifik litteratur om Justinus teologi och logos-begreppets plats i den har utgjorts av *Justin Martyr: His Life and Thought* av L.W. Barnard (1967), där han redogör för innehållet i Justinus teologi och undersöker ursprunget till Justinus tolkning av logos-begreppet, vilket han själv hänför till medelplatonismen. Jag har också använt mig av Eric Francis Osborns *Justin Martyr* (1973), där han redogör för de olika elementen i Justinus teologi. Henry Chadwick fokuserar på hur Justinus går tillväga för att försvara sin religion i "Justin Martyr's Defence of Christianity" (1965). I artikeln "Justin's Logos and the Word of God" (1995) ifrågasätter M. J. Edwards den traditionella bilden av en Justinus som använder sig av filosofi när han riktar sig till hedningarna i apologierna och en annan som med utgångspunkt i Skriften riktar sig mot judarna i dialogen, och argumenterar för att Justinus teologi är mer enhetlig och grundar sig på Skriften. I *Apologetics in the Roman Empire: Pagans, Jews and Christians* (red. Mark Edwards, Martin Goodman och Simon Price, 1999) har jag använt mig av en uppsats av Tessa Rajak, "Talking at Trypho: Christian Apologetic as Anti-Judism in Justin's *Trypho the Jew*", som ger en god inblick i möjliga syften med och målgrupper för verket. Jag hänvisar endast kort till Ragnar Holtes uppsats "Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies", där han diskuterar betydelsen av uttrycket *logos*

spermatikos hos Justinus i relation till dess betydelser i andra sammanhang.

1.4 Metod

Jag har gjort en immanent tolkning av de tre aktuella texterna, med hjälp av sekundärlitteratur. Tolkningen har alltså tagit sin utgångspunkt i själva innehållet i texterna, medan sekundärlitteraturen har använts för att pröva den egna tolkningen och få en bild över olika tolkningar. Jag har läst primärlitteraturen i engelsk översättning, och citaten som finns med är därför på engelska.

Jag har valt litteratur från mitten av 1900-talet och fram till början av 2000-talet. De tidigare texterna har varit betydelsefulla i forskningen kring Justinus, och är därför relevanta att referera till, samtidigt som det är viktigt att ta hänsyn till senare tids tolkningar och kommentarer.

I uppsatsens första del, som berör bakgrunden, har den översiktliga litteraturen varit viktigast. Primärkällorna har främst använts vid beskrivningen av Justinus syn på logos-begreppets innebörd. Mer specialiserad litteratur har varit väsentlig vid diskussionen om förhållandet mellan Justinus tolkning av logos-begreppet och tidigare tolkningar, samt när det gäller vilka han riktar sig till i texterna. Förutom att hämta information från materialet, har arbetet bestått i att jämföra material, eftersom flera olika tolkningar förekommer. Jag har diskuterat, bedömt och framfört argument, och i uppsatsens avslutning kommit fram till en slutsats som också utgör svaret på min frågeställning.

2. Den filosofiska bakgrunden

2.1 Herakleitos: Logos som gemensam, rationell ordning

Vad man vet är Herakleitos, omkring år 500 före Kristus, den förste som använt begreppet *logos* i sin filosofi.¹ Logos är för honom en rationell ordning som styr över allting. Väsentligt är att den är gemensam för alla, trots att människorna är oförstående inför den.² De lever efter sitt eget förstånd, precis som de sovande är i sin egen värld. Att lära känna Logos är som att vakna upp till den värld som är gemensam för alla.

Ingen gud har skapat Logos, utan den är evig. Den rationella ordningen kan faktiskt också beskrivas som Gud.³ Ur materiell synpunkt är den eld,⁴ och kopplingen mellan Logos och eld är återkommande genom begreppets historia. Det här var innan läran om de fyra elementen var aktuell, och för Herakleitos är elden elementet. Alla ting är en omvandling av eld, och elden styr förändringen. Det framgår på så sätt, att Logos finns i allting.

2.2 Platon: idévärld och sinnevärld

Logos har inte någon central plats inom Platons filosofi, men denna är ändå av betydelse i sammanhanget, då den ligger till grund för medelplatonismen, den riktning som Justinus själv tillhörde då han omvände sig till kristendomen. Platonismen är den filosofiska inriktning som han också talar mest positivt om och den har haft ett tydligt inflytande på hans teologi.

Platon delade upp tillvaron i olika plan, där den mest grundläggande indelningen var den mellan idévärlden och sinnevärlden. Sinnevärlden är den värld som uppfattas av sinnena, och som består av fysiska objekt. Idévärlden består däremot av idéer, som är eviga och fullkomliga. Medan tingen i sinnevärlden uppstår, förändras och går under, så är idéerna oföränderliga. Sinnevärlden karaktäriseras av "bliva", idévärlden av "vara". Idévärlden har den högsta graden av verklighet, medan sinnevärlden utgör ett slags halv-verklighet: den anses inte vara någon illusion, men den tillskrivs heller inte samma grad av verklighet som idévärlden.

Platon står för den inriktning som kallas realism: universalia eller allmänbegrepp (som "människa" eller "träd") anses ha verklig existens.

Det går inte att ha någon kunskap om sinnevärlden, utan denna kan vi bara ha trosföreställningar om. Kunskap går bara att ha om idéerna. Platon trodde på själavandring, och att själen innan den tog boning i en kropp hade skådat idéerna. Kunskapen om dem föll i glömska, men kunde återerinnras

¹ Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 8

² Marc-Wogau, *Filosofin genom tiderna*, sid. 23

³ Marc-Wogau, *Filosofin genom tiderna*, sid. 25

⁴ Marc-Wogau, *Filosofin genom tiderna*, sid. 24

genom att man efter iakttagelse av tingen i sinnevärlden genom intellektet kunde söka sig tillbaka till idéerna. Kunskap innebär alltså återerinring.

När det gäller förhållandet mellan idéerna och tingen i sinnevärlden, så får tingen sin verklighet genom delaktighet i idéerna. Tingen är just det de är genom denna delaktighet. Vi uppfattar i sinnevärlden en mångfald av till exempel människor, men det finns något utöver dessa enskilda människor, nämligen människans idé, och det är människornas delaktighet i denna idé som gör dem till just människor och ingenting annat.

Hur förhåller sig då idéerna till varandra? I idévärlden tänkte sig Platon en hierarki.⁵ Överst i denna hierarki fanns det godas idé, som han ansåg vara ursprunget till de övriga idéerna. Dock var det godas idé inte skilt från idévärlden, utan var helt enkelt den högsta idéen bland många andra.

Platon tänkte sig idévärlden som evig, alltså hade inte någon gud skapat den. Däremot ansåg han sinnevärlden vara skapad. I sin dialog *Timaios* uttrycker han tanken att den skapades av en demiurg (det vill säga hantverkare), som också kallas gud, med idéerna som förebild.⁶

2.3 Stoicismen: Logos som materiell, aktiv princip

Stoicismen grundades av Zenon av Citium (omkring 336-264 före Kristus). Denna skola hade sitt ursprung i kynismen, och var en av de efteraristoteliska filosofiska inriktningar som hade sitt huvudsakliga intresse i etik, till skillnad från Platons och Aristoteles huvudsakligen metafysiska och kunskapsteoretiska intressen. Dock är levnadsvisdom och metafysik nära sammankopplat i stoikernas filosofiska system.

Logos, förnuftet, intar en viktig plats i stoikernas filosofi, och kan uppfattas och beskrivas på olika sätt. Den anses vara den aktiva principen i universum, medan materian uppfattas som en passiv princip.⁷ Det skall emellertid påpekas, att också Logos uppfattas som materiell. Stoikerna menade att ingenting som inte i någon bemärkelse var materiellt kunde ha verklig existens. Detta innebar en uppfattning beträffande allmänbegreppen som betecknas som konceptualism.⁸ Universalia var endast begrepp i medvetandet och saknade egentlig existens. Vad beträffade Logos, ansågs denna princip bestå av finare materia, som fanns blandad med den övriga materian.

Detta innebär samtidigt, att världen är genomsyrad av den förnuftiga principen. Den ordnar och formar den övriga materian, som ju i sig är passiv, och styr hela universum. Universum ses därmed som kosmos, en rationellt ordnad tillvaro, i motsats till kaos.

Logos kan uppfattas som ande eller andedräkt (*pneuma*), vilket har att göra med dess sammanblandning med den passiva materian.⁹ Den genomsyrar världen på ett sådant sätt, att

⁵ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 15

⁶ Nordin, *Filosofins historia*, sid. 82

⁷ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 17-18

⁸ Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 48

⁹ Nordin, *Filosofins historia*, sid. 131

världen uppfattas som en levande organism. Ett sätt att beskriva Logos var som *anima mundi*, världens själ.¹⁰

I likhet med Herakleitos kunde stoikerna även kunde uppfatta Logos som eld.¹¹ Det här var en tid då läran om de fyra elementen hade blivit känd, och stoikerna såg Logos som en ursprunglig eld, ur vilken de övriga elementen uppstod.

Stoikerna kunde också beskriva Logos som Gud.¹² Vad beträffar deras gudsbild, innebar detta att de såg Gud som immanent, eftersom ju Logos finns i allting i världen. De gjorde också kopplingar till samtida grekisk religion, genom att kalla Logos för Zeus, medan andra gudar ansågs representera krafter hos världsprincipen.¹³

Stoikerna tänker sig enskilda ting som mikrokosmos, som liksom universum innehåller både en passiv princip och en aktiv, ordnande princip, som styr dess utveckling, och det är denna som är dess Logos.¹⁴ Dessa ordnande principer kallas för *logoi spermatikoi*, och de är del av Logos i dess helhet.

Människans Logos är själen. Man skiljer mellan immanent Logos (*logos endiatetos*), människans förnuft så som det finns hos henne, och uttryckt Logos (*logos proforikos*), förnuftet så som människan uttrycker det.¹⁵

Något som hade stor betydelse för stoikernas etik, var deras uppfattning om Logos som försyn. Man ansåg att Logos hade planerat in skeendet i världen på bästa möjliga sätt, vilket innebar en fatalistisk uppfattning: det som hände sågs som förutbestämt.¹⁶ Människan bör därför inte kämpa emot sitt öde, utan acceptera det och, så att säga, spela sin roll väl. Gör man detta, så följer man naturen – också den ett sätt att beskriva Logos på. Att följa naturen är enligt stoikerna människans mål. Målet uppnås genom att man låter sig styras av sitt förnuft.

¹⁰ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 18

¹¹ Nordin, *Filosofins historia*, sid. 131

¹² Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 18

¹³ Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 50

¹⁴ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 18

¹⁵ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 18-19

¹⁶ Nordin, *Filosofins historia*, sid. 131

3. Den aktuella kontexten

För att förstå logos-begreppets funktion i apologeternas försvarsskrifter, är det nödvändigt att känna till den kontext som denna logos-kristologi utvecklades i. Det är här de faktorer måste sökas, som samverkat till att man använde begreppet på det sätt som man gjorde. Nedan kommer vi att ta upp idériktningar och samhällsförhållanden under den aktuella tiden, som varit av betydelse.

3.1 Filosofiska och religiösa tankegångar

3.1.1 Medelplatonismen

Från 200-talet före Kristus och drygt ett århundrade framåt kom Platons skola, Akademin, att domineras av skepticismen, den filosofiska inriktning som förnekade möjligheten till säkert vetande. En reaktion mot denna och en vilja att återgå till det platonska ursprunget tog dock form i den så kallade medelplatonismen, som uppkom under det första århundradet före Kristus.¹⁷ Dock var inte heller medelplatonismens filosofi helt lik den klassiska platonismen, utan innebar en vidareutveckling av denna. Man var inte bara influerad av Platon, utan också av Aristoteles och stoicismen. Medelplatonismen bör inte ses som något enhetligt filosofiskt system, utan innehåller flera olika idériktningar.

Medelplatonisterna bygger vidare på Platons tanke om hierarki, men istället för att sätta en av de många idéerna, det godas idé, högst i hierarkin, så talar de om ett gudomligt medvetande eller en gudomlig intelligens som det högsta stadiet i verkligheten. De tar över teorin om idéerna från Platon, men här uppfattas idéerna som tankar eller begrepp i det gudomliga medvetandet. I detta ligger ett inflytande från stoicismens teori om konceptualism.¹⁸ Till skillnad från stoikerna tillskriver man dock begreppen reell existens, så ståndpunkten är realistisk.

Liksom Platon menar man inom medelplatonismen att idéerna är förebilder för de skapade tingen. Här förkommer emellertid också ett inflytande från Aristoteles, som istället för idéer som existerade utanför och oberoende av tingen tänkte sig former som existerande *i* tingen och gjorde dem till vad de var. I medelplatonismen förekommer tanken på sådana former – det gudomliga medvetandet ger upphov till den ordnade världen genom att, med idéerna som förebilder, ingjuta former i materian så att tingen blir till.¹⁹ Man kombinerar alltså den platonska idéläran med Aristoteles teori om form och materia.

Medan vissa medelplatonister endast såg Gud och materian som individuella principer, uppfattade andra även idéerna som en enskild princip. Man kunde skilja mellan det yttersta

¹⁷ Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 54

¹⁸ Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 56

¹⁹ Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 55

ursprunget, som sågs som en absolut enhet, och en lägre princip som uttryckte sig i mångfald. Albinus, en av de mest kända medelplatonisterna, talade om Gud som det första *Nous*, som han identifierade med demiurgen, och ett lägre *nous*, genom vilket det första *Nous* verkade.²⁰

3.1.2 Den yngre stoan

I likhet med platonismen kom stoicismen att utvecklas över århundradena och anta nya former. Medan man beträffande platonism talar om klassisk, medel- och nyplatonism, delar man in stoicismen i den äldre, mellersta och yngre stoan. Det var den yngre stoan som kristendomen kom att samexistera med. Som dess främsta företrädare räknas Neros rådgivare Seneca, den frigivne slaven Epictetus och kejsaren Marcus Aurelius.

Vid sidan av platonismen var den yngre stoan den främsta filosofiska riktningen under kristendomens första tid. Att både platonismen och stoicismen vid denna tid hade genomgått förändringar jämfört med de ursprungliga lärorna hade delvis att göra med att de tagit intryck av varandra.²¹ Stoicismen gick under den här tiden mot en mer transcendent gudsuppfattning och ett framhållande av det mänskliga medvetandets eller intellektets ursprung i och samhörighet med Gud.

3.1.3 Judiska tankegångar: en transcendent Gud som verkar i världen

Judendomen utmärkte sig som religion i det romerska riket genom sin tro på en enda Gud istället för en mångfald av gudar. Tron på en transcendent, avlägsen, över världen fullständigt upphöjd Gud skilde sig också från romersk och grekisk religions tanke på hur gudarna steg ned till människornas värld och handlade i den.

Dock var det även en judisk tanke att Gud hade en relation till världen, att Han uppenbarade sin vilja för människorna och handlade gentemot dem. Under senare judendom tog man sig an frågan om hur man kunde kombinera tron på en transcendent Gud, som är upphöjd över allt annat, med tron på att samme Gud också är aktiv i världen. En lösning på den här frågan var änglarna, som ansågs fungera som medlare mellan Gud och skapelsen. Problemet med denna lösning var att änglarna inte var fullt pålitliga varelser – det fanns änglar som var olydiga mot Gud – och man såg därför ett behov av en lösning, som visade hur Gud på ett mer direkt sätt handlade gentemot skapelsen.²²

Vad man nu gjorde var att ta upp vissa attribut hos Gud, som Hans Ord, Hans Vishet och Hans Ande, och hävda att det var genom dessa som Gud var aktiv i skapelsen. Dessa attribut kom alltmer att personifieras, en process som kallas för hypostasering.²³ Till exempel beskrevs Visheten som en kvinnlig gestalt som, själv skapad av Gud, hade funnits med vid världens skapelse.

²⁰ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 30

²¹ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 19

²² Stead, *Philosophy in Christian antiquity*, sid. 148-149

²³ Stead, *Philosophy in Christian Antiquity*, sid. 149

3.1.4 Filon av Alexandria

I den judiske filosofen och teologen Filon av Alexandrias (ca. 30 före Kristus till ca. 45 efter Kristus) tänkande finns influenser från medelplatonism och stoicism, och även från samtida judiskt tänkande. För Filon är Logos totaliteten av de platonska idéerna, och alltså en motsvarighet till den klassiska platonismens idévärld.²⁴ I likhet med den medelplatonska uppfattningen anser han att idéerna utgör begrepp i Guds medvetande, och att Gud skapar världen med dessa som förebild.

Dock ser Filon även Logos som den viktigaste av Guds krafter (*dunamis*),²⁵ genom vilka Gud, som själv är transcendent, kan handla i världen – en tanke som hör ihop med samtida judiska tendenser. Man kan även känna igen tanken från stoicismen, där gudar i den grekiska religionen ansågs representera krafter hos Logos eller Zeus.

Filon tar också upp Visheten som en av Guds krafter. Förhållandet mellan Logos och Visheten är oklart: det händer att han identifierar dem med varandra, men också att han anser Visheten ha sitt ursprung i Logos eller vice versa.

Genom Logos, Ordet, skapade Gud världen, och genom Logos styr Han världen. Det är också genom Logos som Gud uppenbaras för människorna. Gud är i sig själv avlägsen och dold för dem, men genom Logos får de möjlighet att förstå vem Gud är. Ett viktigt exempel är hur de judiska profeterna har fått sina uppenbarelser genom Ordet.

En koppling finns till stoicismens tanke om immanent respektive uttryckt Logos hos människan.²⁶ Logos finns hos Gud, som totaliteten av idéer eller begrepp i Hans medvetande, samtidigt som det också uttrycks i skapelsen av världen och i uppenbarandet av Gud för människorna.

3.1.5 Logos i den kristna traditionen

Det var inte apologeterna som introducerade logos-begreppet i kristendomen. I en viss bemärkelse var det inte någon som introducerade begreppet över huvud taget, eftersom det fanns med redan från början. För de första kristna var de judiska heliga skrifterna de enda heliga skrifterna. I regel använde man sig av den grekiska översättningen av den hebreiska Bibeln, den så kallade *Septuaginta*. I denna översättning används *logos* om Guds Ord vid världens skapelse, och likaså om profeternas budskap, genom vilket Guds vilja uppenbaras för Hans folk.²⁷

Däremot gavs begreppet inom kristendomen en innebörd som det inte tidigare haft. I Johannesevangeliet, skrivet omkring år 90-100, inleder författaren: ”I begynnelsen fanns Ordet (*logos*), och Ordet fanns hos Gud, och Ordet var Gud”,²⁸ för att senare i samma kapitel berätta:

²⁴ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 10

²⁵ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 10

²⁶ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 10-11

²⁷ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 86

²⁸ Joh 1:1

”Och Ordet blev människa och bodde bland oss...”²⁹ Här identifieras alltså Logos med Kristus.

Även Ignatius av Antiokia tar i början av 100-talet upp logos-begreppet. Han talar om Kristus som den ende Gudens Son och det Ord, som framgår ur tystnad. Kristus är ensam den som uppenbarar Gud för människorna. Han är Faderns dörr, den enda genom vilken människorna kan komma till Fadern. Ignatius menar att de judiska heliga skrifterna handlar om Kristus, och att deras uppenbarande av Gud är Kristi uppenbarande av Gud.³⁰

Det skall dock sägas, att Ignatius inte särskilt ofta talar om Kristus som Logos. Varken han eller Johannesevangeliets författare knyter heller an till tidigare filosofiska tolkningar av logos-begreppet på något tydligt sätt – deras uppfattning om Kristus som Logos är inte filosofiskt präglad.

3.1.6 Gnostiska riktningar och Markion

Gnosticismen utgjorde inte någon enhetlig riktning, utan kan snarare ses som en tendens som förekom inom flera olika riktningar. Den var inte heller enbart knuten till kristendomen, utan fanns med redan innan kristendomens uppkomst.³¹

Kristna gnostiska tendenser kan till stor del förstås utifrån hellenstiskt bildade personers möte med den kristna tron, och deras vilja att tolka kristendomen enligt de uppfattningar som de redan innan hållit för sanna. Man kunde inte acceptera tanken att den Gud som i de judiska skrifterna skapade den materiella världen kunde vara den sanne Guden. Det ansågs vara en orimlig tanke att denna värld, som var så ofullkomlig och innehöll så mycket ondska, kunde vara skapad av en god Gud. Istället förespråkade man en dualistisk verklighetsuppfattning, där det andliga uppfattades som gott och det materiella som ont. Man tänkte sig två olika gudar, en god Gud, som var upphov till det andliga, och en lägre gud eller demiurg, som var upphov till det materiella. I den mån som de judiska heliga skrifterna accepterades, blev det rimligt att identifiera demiurgen med den Gud som i Genesis omtalas som världens Skapare.³² Det är viktigt att skilja gnostikernas uppfattning om demiurgen från Platons uppfattning. Som vi sett, hade Platon en positiv inställning till demiurgen, som han menade hade skapat världen av godhet.

Enligt gnosticismen har människorna ett rent andligt ursprung, men har blivit fångade i materiella kroppar. Deras själar längtar bort från denna fångenskap och tillbaka till ursprunget. Det är genom rätt kunskap (*gnosis*), en insikt om ens tillstånd, varifrån man kommer och varför man har hamnat här, som människans själ kan bli fri.

Synen på det materiella hör ihop med uppfattningen som man har om Kristus. Den är doketisk, vilket innebär att man inte anser att Kristus har varit människa på riktigt, utan att Hans mänsklighet endast varit skenbar. Att Han verkligen skulle ha lidit och dött på korset är det därför inte något tal

²⁹ Joh 1:14

³⁰ Behr, *The Way to Nicaea*, sid. 88

³¹ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 23

³² Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 26

om. Kristus är visserligen Frälsaren, men Han frälser inte människorna genom någon försonande korsdöd, utan genom att skänka den frälsande kunskapen, som behövs för att människorna skall kunna återvända till sitt ursprung.

Markion (cirka 85-160) förspråkade en kristendomstolkning som hade mycket gemensamt med gnostiska riktningar. Hans bokstavliga tolkning av de judiska skrifter som användes inom kristendomen ledde honom till slutsatsen att dessa inte var förenliga med evangeliet. I likhet med gnostikerna stod han för en dualistisk uppfattning, och menade att de judiska skrifternas Gud var en annan än den sanne Guden, som Kristus hade uppenbarat. Den lägre Guden, som hade skapat den materiella världen, utmärktes av vrede och straff, medan evangeliets Gud stod för kärlek och förlåtelse. Som en konsekvens av sina uppfattningar ansåg Markion inte att vad som skulle komma att bli Gamla Testamentet skulle finnas med i kanon, dit han bara räknade ett reviderat Lukasevangelium och tio av Paulus brev. Markion ville i största möjliga mån frigöra kristendomen från dess judiska rötter.³³

Trots likheterna med gnostikerna är det felaktigt att räkna Markion till dessa, eftersom han inte delade uppfattningen om den frälsande kunskapen, utan fokuserade på tron. Han förespråkade inte heller den syntes mellan kristet och hellenistiskt, som gnosticismen innebar.

3.2 Apologeterna: förföljelse och försvar

Judendomen var en officiellt accepterad religion i det romerska riket (*religio licita*), vilket hade att göra med att den var en gammal religion och att judarna troget höll fast vid sina förfäders bruk.³⁴ Det som hade en lång historia hade betydligt större möjligheter att bli accepterat än det som var nytt. Judarnas historia imponerade visserligen inte på alla icke-judar, vilket föranledde apologetisk verksamhet från judiskt håll. Flavius Josefus *Judisk historia* har bland annat som syfte att besvara ifrågasättanden från icke-judar, genom att skildra judarnas historia från världens skapelse till den judiska revolten år 66.³⁵ Likaså tas frågan om uråldrighet upp i hans verk *Mot Apion*. I regel accepterade man dock att judarna höll fast vid sin religion, vilket innebar att de inte behövde delta i den annars påbudna kejsarkulten (som innebar att kejsarna uppfattades som gudomliga och offrades till), då deras religion förbjöd detta.³⁶ Så länge kristendomen uppfattades som en judisk sekt, ställdes inte heller detta krav på de kristna.

Förföljelser av kristna började redan på 60-talet under kejsar Nero, men i detta fall förföljdes de inte på grund av sin religion i sig, utan på grund av beskyllningar om att de skulle ligga bakom branden i Rom år 64. Redan i ett tidigt skede var de kristna också allmänt impopulära på grund av

³³ Kelly, *Early Christian Doctrines*, sid. 57

³⁴ Behr, John, "Social and historical setting", sid. 58

³⁵ Edwards, Mark; Goodman, Martin; Price, Simon; Rowland, Christopher, "Introduction: Apologetics in the Roman World", sid. 4

³⁶ MacCulloch, Diarmaid, *Christianity: The First Three Thousand Years*, sid. 155

att de höll sig mycket för sig själva, och man inte visste vad de ägnade sig åt, vilket gav upphov till rykten. Att de kristna i stor utsträckning höll sig undan det offentliga livet, hade att göra med att det romerska samhället var präglad av sådan religiositet och sådan kultur som de starkt tog avstånd från.³⁷ Att röra sig för mycket i det offentliga rummet innebar därför en risk att bli orenad. Allmänheten släpptes inte heller in på de kristnas sammankomster. Den här attityden resulterade i misstänksamhet mot de kristna, och rykten spreds om vad de stod för och ägnade sig åt. De beskyldes till exempel för brott som incest och kannibalism.

Problemen kom emellertid att bli större sedan icke-judiska kristna allt mer tog avstånd från judendomen. Vid slutet av det första århundradet och början av det andra började icke-judiska kristna söka självständighet från den judiskt centrerade kristendomstyp som dittills varit rådande. Detta avståndstagande från judendomen ledde till att de romerska auktoriteterna började uppmärksamma kristendomen som en ny, självständig rörelse. Det fanns då inte längre någon anledning att ge de kristna del i judarnas privilegier, vilket blev mycket problematiskt, eftersom det var oacceptabelt även för kristna att dyrka kejsaren. Samtidigt var det ur romersk synpunkt viktigt att de gjorde det, till följd av tanken om *pax deorum*, "fred med gudarna", som innebar att ett bra förhållande till gudarna var en förutsättning för rikets välmående. Denna fred kunde naturligtvis äventyras om vissa som var ålagda att offra vägrade att göra det. Resultatet blev ytterligare förföljelser, och det kom att räknas som ett brott att helt enkelt vara kristen. Under 100-talet och första hälften av 200-talet var förföljelserna av mer lokal och tillfällig art, och det var först i mitten av 200-talet som den första förföljelse som omfattade hela riket ägde rum, under kejsar Decius. Orsaken var att situationen i riket hade försämrats, vilket skyldes på att de kristna hade orsakat gudarnas vrede.

Statsmakten och dess förföljelser var emellertid inte det enda hotet som förelåg mot kristendomens överlevnad. I boken *Justin Martyr* talar Eric Francis Osborn om ytterligare tre hot mot kristendomen vid denna tid.³⁸ Många hedniska filosofer uppfattade kristendomen som en irrationell religion och kritiserade den i sina skrifter. Här handlade det om hot på en mer teoretisk nivå: själva kristendomens innehåll ifrågasattes. I centrum för innehållet var Jesus, och de kristnas uppfattning om denne av romarna korsfäste person som gudomlig ansågs i regel vara absurd bland hellenistiska tänkare.

Visserligen förelåg det likheter mellan kristendomen och vissa filosofiska riktningar, till exempel när det gällde de kristnas världsfrånvändhet, som kan jämföras med kynismens.³⁹ Även detta vände dock kritikerna mot de kristna: i den mån kristendomen ansågs innehålla sanna påståenden, kunde man hävda att sådana utgjorde plagiat från hedniskt tänkande.

Judarna tas också upp som en fientlig grupp, som kunde utsätta de kristna för förföljelser och

³⁷ MacCulloch, Diarmaid, *Christianity: The First Three Thousand Years*, sid. 157-158

³⁸ Osborn, *Justin Martyr*, sid. 3-5

³⁹ Osborn, *Justin Martyr*, sid. 3

förbannade dem i synagogorna.⁴⁰ Liksom hedningarna ansåg judarna att kristendomen var ett nytt fenomen, och menade att de kristna missbrukade de judiska heliga skrifterna. Man ifrågasatte hur de kristna kunde säga sig tro på Gud när de hade övergivit Hans lag, vilken de själva i större utsträckning kom att vända sig till då de messianska förhoppningarna inte införlivats i Bar Kochba-upproret (år 132-35). Också här blev Jesu person en anledning att vända sig mot de kristna: man undrade hur de kunde tro att Guds Messias hade dött på ett kors. Just det faktum att Kristus hade dött på ett kors var särskilt problematiskt ur judisk synpunkt. I Toran sades det att den som blir upphängd på en påle är förbannad av Gud,⁴¹ och korset var en symbol för misslyckande och skam. Att Messias skulle dö på ett kors uppfattades därför som en orimlig tanke.

Ytterligare ett hot kom från inom-kristet håll, nämligen de avvikande, eller heretiska, kristendomstolkningar som förekom, i synnerhet gnosticismen och Markions rörelse. Splittring var naturligtvis en dålig förutsättning för kristendomens överlevnad. I en situation där rörelsen redan utsattes för hot utifrån, vilka äventyrade dess fortsatta existens, var det viktigt att uppnå enhet inom gruppen. En stor del av det teologiska arbetet fram till 300-talet var knutet till strävan efter enhet. Man behövde fastställa den kristna identiteten. Man behövde definiera vad som var den rätta formen av kristendom, för att kunna avgöra vilka som faktiskt var kristna och vilka som inte var det. De som hamnade utanför gränsen för vad som ansågs vara rätt klassades som heretiker, och det blev viktigt för majoritetskyrkan att ta tydligt avstånd från dem för att stärka enheten och identiteten.

En särskild anledning till att ta avstånd från gnostikerna och Markion var att de instämde i romarnas och judarnas uppfattning att kristendomen var någonting nytt, vilket ju i sig var en uppfattning som man behövde försvara sig mot.

De nämnda hoten ledde till ett behov av att försvara sig från kristet håll. De innebar olika utmaningar, och det var i synnerhet dessa som apologeterna kom att ägna sig åt. De försvarsskrifter, apologier, som de framställde hade delvis som syfte att förklara de kristna oskyldiga till en del brott som de anklagades för. Man försäkrade att de kristna inte ägnade sig åt kannibalism och incest, eller var motståndare till statsmakten, och gav beskrivningar av vad som egentligen hände på deras sammankomster, där man faktiskt bad för kejsaren. Dock var det också väsentligt att ta sig an mer övergripande frågor, som hörde samman med de nämnda hoten. Man behövde till exempel förklara att kristendomen inte var någon ny religion. Ett sätt att argumentera för detta var vad som kallas ersättningsteologi. Tanken är, att kristendomen har sitt ursprung långt tillbaka i tiden, hos Abraham och profeterna, och alltså egentligen är en mycket gammal religion. Profetiorna i de judiska heliga skrifterna handlar egentligen om Kristus. Den andliga betydelsen i skrifterna är kristen.⁴² Vad

⁴⁰ Ett ifrågasättande av trovärdigheten i detta går att finna i Rajak, Tessa, "Talking at Trypho".

⁴¹ 5 Mos 21:23

⁴² Norris, Richard A. Jr., "Articulating identity", sid. 79

beträffar det judiska folket, så har de, i och med att de inte tror att Jesus är Messias, mist rätten till sina egna traditioner och även sin roll som Guds folk, som har övertagits av de kristna. De kristna har alltså *ersatt* judarna som Guds folk.

Det var också viktigt att motbevisa att kristendomen var en irrationell religion, och istället framhäva att den i grunden var förnuftig. Man kunde framhålla att kristendomen hade mycket gemensamt med hednisk filosofi, medan den däremot skilde sig väsentligt från traditionell hednisk religion. Hos Justinus Martyren framgår det, att kristendomen genom sin rationalitet står på filosofins sida, medan man vänder sig mot de omoraliska och irrationella myterna om gudarna.⁴³ Man behövde också visa att likheterna mellan kristendom och hednisk filosofi inte berodde på plagiat från kristet håll.

Avståndstagandet från heretikerna var viktigt för att stärka gruppen inåt och motverka splittring. Även i kritiken mot gnostikerna och Markion blev argumentation för kristendomens uråldrighet och förhållande till de judiska skrifterna aktuell, eftersom grupperna i fråga såg kristendomen som ett nytt fenomen. Det blev också viktigt att argumentera mot den dualism som dessa rörelser förespråkade.

Den kristna teologin kom på detta sätt att till stor del utvecklas i försvarssyfte. Försvar och förklaring hör nära samman: för att visa varför kristna inte borde förföljas, och varför kristendomen faktiskt är rationell, måste man förklara sig. Det räckte inte heller att hänvisa till Skriften eller kristna auktoriteter, eftersom hedniska läsare knappast skulle godta detta. Man måste också argumentera utifrån förnuftet. Detta sätt att bedriva teologiskt arbete på var något som inte tidigare förkommit inom kristendomen, och det innebar att man tillät användning av filosofi inom teologin på ett annat sätt än tidigare.

Som vi sett, hade logos-begreppet tagits upp av kristna författare redan innan apologeternas tid, men deras sätt att använda begreppet är annorlunda än vad som tidigare varit fallet. Detta sedan länge inom såväl hellenistisk filosofi som judendom använda begrepp blir nu ett nyckelbegrepp i apologeternas försök att rationellt förklara kristna sanningar, kristendomens förhållande till andra riktningar, dess uråldrighet och dess överlägsenhet.

⁴³ Norris, Richard A. Jr., "The Apologists", sid. 37

4. Analys av Justinus Martyrens logos-kristologi

4.1 Justinus verksamhet

De främsta källorna till Justinus (ca. 100-165) liv utgörs av hans egna skrifter. Han kom från Samarien, men fick inte kunskap om judendomen förrän senare i livet. Hans bildning var hellenistisk, och han berättar att han sökte sanningen i flera filosofiska riktningar, varav platonismen – här i form av medelplatonism – tycktes vara mest rätt. Slutligen kom han att konvertera till kristendomen, vilket dock inte innebar att han lämnade filosofin bakom sig. Den kom tvärtom att få en mycket betydande roll i hans teologi.

Justinus verkade som lärare i Rom, vid vad som kan kallas en kristen filosofisk skola. Han var också debattör, även om just den judiske Tryfon som han för en dialog med i ett mycket känt verk inte behöver ha funnits i verkligheten. Justinus var dock framför allt apologet och verkade för att försvara kristendomen.

Av de verk som har tillskrivits Justinus är de enda tre som man anser verkligen har författats av honom *Första apologin*, *Andra apologin* och *Dialog med juden Tryfon*.⁴⁴ Det är inte helt riktigt att tala om två apologier, då det som kallas *Andra Apologin* snarast utgör ett tillägg till den första.⁴⁵ Det vanliga är dock att man talar om dem som *Första* och *Andra apologin*.

Apologin skrevs i Rom, möjligtvis år 156 eller 157, och kanske som en reaktion på att Polycarpos, biskop av Smyrna, hade lidit martyrdöden.⁴⁶ Verket är adresserat till kejsaren Antonius Pius, hans båda söner Verissimus (Marcus Aurelius) och Lucius, senaten och hela det romerska folket. I sin apologi kritiserar Justinus behandlingen av de kristna och tar upp anklagelser mot dem som han förklarar vara osanna. Han förklarar också att kristendomens budskap är överlägset andra religioner och tänkesätt och att det egentligen är mycket gammalt. Samtidigt vill han visa hur det kan vara så att de kristna, trots att de står för den fullkomliga sanningen, blir förföljda. *Andra Apologin*, alltså tillägget, tycks vara skrivet med anledning av att tre kristna hade dömts till döden med motiveringen att de just var kristna.

Dialog med juden Tryfon är adresserad till en viss Marcus Pompeius, som är okänd för eftervärlden. Här diskuterar Justinus med en judisk man, Tryfon, och handlingen berör till stor del förhållandet mellan judiskt och kristet. Justinus vill visa hur de judiska heliga skrifterna handlar om Jesus Kristus och får sin uppfyllelse i Honom.

Vi skall nu gå in på Justinus tolkning av logos-begreppet.

⁴⁴ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 14

⁴⁵ Norris, Richard A. Jr., "The Apologists", sid. 38

⁴⁶ Norris, Richard A. Jr., "The Apologists", sid. 38

4.2 Logos natur

Avgörande för Justinus tolkning av logos-begreppet är att han ser Logos som identisk med Kristus. På detta sätt kan Justinus tala om Kristi verksamhet gentemot mänskligheten utan att denna knyts enbart till inkarnationen och Kristi jordiska liv. Naturligtvis är inkarnationen av stor betydelse, men, som Henry Chadwick uttrycker det: "The incarnation is not a totally miraculous break into history, discontinuous with everything that has gone before."⁴⁷ Logos är det gudomliga Förnuftet eller Ordet, som varit verksamt i världen sedan dess skapelse. Det är abstrakt och universellt, samtidigt som det i och med identifieringen med Kristus får en personlig prägel. På detta sätt kan Kristus som person sägas ha varit verksam i världen sedan skapelsen, och detta är mycket väsentligt i Justinus teologi och inte minst kristendomsförsvar. Härigenom blir Kristus och kristendomen inte något som har endast med de kristna och göra, utan med alla människor i alla tider.

Logos är, som Osborn påpekar, ett mer användbart begrepp eller namn än "Kristus" och "Son" genom att vara mindre materialistiskt och pluralistiskt.⁴⁸ I likhet med stoicismens tanke om immanent respektive uttryckt logos hos människan, anser Justinus att Logos dels finns hos Gud som Guds förnuft, dels utgår från Gud som Guds Ord. Enligt Justinus har Logos av evighet funnits hos Gud som förnuftet, men först i samband med skapelsen utgått som Ordet. För den sakens skull har Gud Fadern inte minskats eller på något sätt förändrats, vilket vi återkommer till.

En benämning som Justinus ger Logos är "Guds förstfödde".⁴⁹ Han skriver på ett ställe att "God has begotten of himself a certain rational power as a beginning before all creatures."⁵⁰ I detta knyter Justinus an till den judiska vishetstraditionen, och ytterligare en benämning som Justinus ger Logos är just Visheten. Huruvida identifikationen av Visheten med Logos redan gjorts hos Filon är, som vi sett, tvetydigt, men hos Justinus tycks det helt klart handla om en identifikation: "But this offspring, who was really begotten of the Father, was with the Father and the Father talked with him before all creation as the Word through Solomon clearly showed us, saying that this Son, who is called *Wisdom* by Solomon, was begotten both as a beginning before all his works, and as his offspring."⁵¹ Att tala om Logos som en begynnelse (*arche* = början, begynnelse) före alla skapade ting hör ihop med Logos universalitet: Han är inte endast början på kristendomen som en religiös rörelse som uppstår vid en viss tidpunkt i världshistorien, utan Han är början på hela den skapade världen. Justinus menar att det var Visheten, alltså Logos, som Gud talade med, då Han sade: "Let us make man in our image and likeness".⁵² Alltså fanns Logos hos Gud före skapelsen och var delaktig i samband med skapelsen. Han hör inte själv till det skapade.

⁴⁷ Chadwick, "Justin Martyr's Defence of Christianity", sid. 290

⁴⁸ Osborn, *Justin Martyr*, sid. 30

⁴⁹ Justinus Martyren, Första Apologin (1 Apol.), kap. 21

⁵⁰ Justinus Martyren, Dialog med juden Tryfon (Dial.), kap. 61. Jämför Ordspråksboken 8:22.

⁵¹ Dial., kap. 62

⁵² Dial., kap. 62. Jämför 1 Mos 1:26 i Bibel 2000.

Däremot delar Logos samma essens som Fadern, just eftersom Han inte är skapad, utan istället född, det vill säga har utgått ur Fadern. Även efter födelsen är Logos oskiljbar från Fadern. Justinus jämför denna krafts oskiljbarhet från Fadern med det omöjliga i att skilja solljuset från dess källa, solen.⁵³ Faderns essens minskas eller delas inte heller på något sätt i och med att Sonen utgår från Honom. Justinus drar paralleller till hur en människa uttalar ett ord utan att ordet (eller förnuftet) så som det finns inom henne minskas, och hur en eld som ger upphov till en annan eld inte i sig själv blir annorlunda.⁵⁴

Sonen är, som Logos och förstfödd, också Gud⁵⁵ och förtjänar att bli dyrkad.⁵⁶ Dock framgår det att Logos inte är jämställd med Fadern. Justinus talar om de kristnas uppfattning om Logos som ”holding Him in the second place”.⁵⁷ Synsättet är alltså subordinatoriskt: Sonen ses som underordnad Fadern.

Samtidigt som enheten med Fadern framhävs, påpekar Justinus, att Logos är åtskild från Fadern, inte bara till namnet, utan också numeriskt.⁵⁸ Han är en Person. Justinus tar upp ställen ur de judiska heliga skrifterna för att visa detta: dit hör citatet som nämndes ovan, där Gud talar till Visheten. Här framgår det, menar Justinus, att Gud befinner sig i kommunikation med en annan Person, och denne är Logos. Ett annat sätt som Logos numeriska åtskildhet från Fadern visas på, är genom hänvisning till gammaltestamentliga teofanier. Justinus vill visa, att det istället för Gud Fadern är Logos som brottas med Jakob, talar till Mose ur den brinnande busken, och så vidare (mer om detta under 4.3).

Justinus anser alltså Logos ha en enhet med Fadern i substans, men åtskillnad från denne i person. Detta sätt att beskriva Logos natur har stor betydelse i relation till Justinus tankar om Logos funktioner. Till stor del består Logos funktioner i att uppenbara Gud. Det vore inte Gud som Logos uppenbarade, om Han inte själv vore Gud. Samtidigt måste Han vara en annan än Gud Fadern, eftersom denne, enligt Justinus, är absolut transcendent och inte själv kan uppenbara sig i världen. Hans relation till världen blir endast möjlig genom Logos: det är Logos som uppenbarar vem Gud är och vilken Hans vilja är.

4.3 Logos funktioner

När det gäller Logos funktioner hos Justinus, kan man göra en grundläggande indelning: Logos funktion vid skapelsen av världen, och Logos funktioner i förhållande till den skapade världen. Ytterligare en indelning kan göras när det gäller Logos funktioner: Logos uppenbarande funktion och Logos frälsande funktion, vilka dock delvis går in i varandra.

⁵³ Dial., kap. 128

⁵⁴ Dial., kap. 61

⁵⁵ 1 Apol., kap. 63

⁵⁶ Dial., kap. 63

⁵⁷ 1 Apol., kap. 13

⁵⁸ Dial., kap. 128

Vad gäller skapelsen av världen, har vi redan varit inne på Logos som Visheten, som fanns före skapelsen av världen och medverkade vid denna. Vishetens eller Förnuftets medverkan har att göra med tron på en skapelse som är rationellt ordnad. Justinus trodde inte, vilket varit det vanliga i senare kristet tänkande, att Gud skapade världen ur ingenting. Istället menade han att världen skapades av redan befintlig materia.⁵⁹ Skapelsen innebär alltså snarast att denna oformade materia ges form och ordnas på ett rationellt sätt. Justinus teori om skapelsen har tydliga likheter med Platons tankegång i *Timaios*.

Världen skapas genom Ordet som utgår från Gud.⁶⁰ Från att tidigare endast ha existerat immanent hos Gud, utgår nu Logos från Honom. Detta Ord är det som Gud enligt Första Mosebokens första kapitel uttalar då Han skapar världen. Den redan befintliga materia ordnas nu på ett rationellt sätt.

En funktion som Logos har i förhållande till skapelsen är att uppenbara sanningen för människorna. Två benämningar som Justinus ger Logos, vilka hör samman med denna funktion, är Ängel (*angelos* = budbärare, sändebud; ängel) och Apostel (*apostolos* = sändebud).⁶¹ I likhet med andra apologeter är Justinus i sin logos-kristologi inte bara influerad av den inom senare judendom vanliga personifieringen av gudomliga attribut, utan även tron på änglarna (två teorier som uppkommit ur samma problem men likväl bör åtskiljas, se 3.1.3). Angelologin blev viktig när de tidiga kristna skulle beskriva Logos och Anden.⁶²

Det är genom Logos som människorna kan lära känna Gud. Justinus citerar Kristi ord: ” ’He that hears me hears Him who sent me.’ ”.⁶³ Det är mycket viktigt i sammanhanget, att Justinus inte menar att Logos började uppenbara sanningen först då Han inkarnerades i Jesus. Han har från världens skapelse haft denna uppenbarande funktion. Som framgått under 4.2, är Logos universalitet av stor betydelse hos Justinus.

Justinus tolkar de judiska skrifternas teofanier som att de handlar om Logos. Ett exempel är Justinus tolkning av Exodus skildring av den brinnande busken. Redan hos Filon görs kopplingen mellan Logos och den som talar i den brinnande busken, och detta återkommer hos Justinus. I Exodus sägs det, att Herrens ängel visade sig för Mose i en eldslåga från en törnbuske. När Justinus citerar bibelstället i fråga, är det denna ängel som också talar till Mose: ” ’And the Angel of God spoke to Moses in a flame of fire out of the bush and said, I am He who is...’ ”⁶⁴ Justinus kritiserar den judiska tolkningen att det är den ofödde Guden, Fadern, som här talar till Mose, och menar att ängeln som talar är Logos.

⁵⁹ 1 Apol., kap. 59

⁶⁰ 1 Apol., kap. 59

⁶¹ 1 Apol., kap. 63

⁶² Osborn, *Justin Martyr*, sid. 32

⁶³ 1 Apol., kap. 63, jämför Matt 10:40; Luk 10:16; Joh 14:24 i Bibel 2000. Formuleringarna är liknande men inte överensstämmande med formuleringen i Justinus text.

⁶⁴ 1 Apol., kap. 63, jämför 2 Mos 3 i Bibel 2000, där skeendet beskrivs på ett annorlunda sätt.

I det här sammanhanget är det intressant att notera, att Justinus inte bara talar om Logos som ängel, utan tänker sig att elden i sig är ett sätt för Honom att visa sig på, en skepnad som Han antar. Han skriver om Logos, att Han har uppenbarat sig ”now in the form of fire, now in the image of bodiless creatures”.⁶⁵ Det framgår hur elden även hos Justinus är ett fenomen som sammankopplas med Logos, något som började redan med Herakleitos.

Justinus identifierar också Logos med en av de tre männen som besökte Abraham.⁶⁶ I berättelsen om hur eld regnade från himlen vid Sodoms och Gomorras undergång, anser Justinus att det var Logos som utförde straffet, som Fadern hade givit Honom i uppdrag.⁶⁷ Logos identifieras även med personen som Jakob brottades med.⁶⁸ Som vi sett innan, är det här en konsekvens av Justinus grundläggande uppfattning om Guds transcendens och behovet av medlare i Hans relation till världen. När Gud Fadern uppenbarar sig för människorna och agerar gentemot dem, är det genom Logos detta sker. Justinus skriver angående de tre männen som besökte Abraham: ”... He who appeared to Abraham under the oak tree of Mamre was God, sent, with two accompanying angels, to judge Sodom by another, who forever abides in the super-celestial regions, who has never been seen by any man, and with whom no man has ever conversed, and whom we call Creator of all and Father.”⁶⁹

Logos har alltså från det att världen skapats varit den som Gud Fadern handlat genom och genom vilken Hans vilja och sanningen uppenbarats. Dock handlar Logos aktivitet i världen inte bara om direkta, gudomliga uppenbarelser, utan också själva människans förmåga att tänka och handla förnuftigt, och att komma fram till sanna slutsatser. I alla de fall där detta har skett, har det berott på Logos. Justinus tar upp termen *logos spermatikos* för att förklara detta. Det har rått olika uppfattningar om vad *logos spermatikos* egentligen motsvarar hos Justinus. Det har ibland ansetts vara identiskt med Kristus och ibland ansetts beteckna något som finns hos människan, som exempelvis hennes förnuftiga kraft.⁷⁰ Ragnar Holte påpekar att man bör skilja mellan *Logos Spermatikos*, som betecknar Logos i en viss aktivitet, nämligen som sående,⁷¹ och *to sperma tou logou*, som betecknar resultatet av *Logos Spermatikos* verksamhet, alltså det sådda.⁷² Jag kommer i den mån jag behandlar Justinus tanke om *logos spermatikos* att ansluta mig till den sistnämnda tolkningen. *Logos spermatikos* betecknar därmed den sående Logos, medan *to sperma tou logou* betecknar fröet från Logos.

De som, även långt före Kristi inkarnation, har tänkt och handlat förnuftigt, har alltså gjort det

⁶⁵ 1 Apol., kap. 63

⁶⁶ Dial., kap. 56. Jämför 1 Mos 18:1-15 i Bibel 2000.

⁶⁷ Dial., kap. 56. Jämför 1 Mos 19:24-25 i Bibel 2000.

⁶⁸ Dial., kap. 58. Jämför 1 Mos 32:22-32 i Bibel 2000.

⁶⁹ Dial., kap. 56

⁷⁰ Holte, ”Logos Spermatikos”, sid. 135

⁷¹ Holte, ”Logos Spermatikos”, sid. 147

⁷² Holte, ”Logos Spermatikos”, sid. 146

därför att de följt Logos, vilket också – eftersom Logos är Kristus – gör att man kan tala om kristna före Kristus, nämligen de som levt efter sitt förnuft.⁷³ Bland dessa nämner Justinus Herakleitos och Sokrates bland de grekiska filosoferna, liksom vissa barbarer, det vill säga icke-greker, som Abraham. På ett motsvarande sätt hävdar han, att även innan Kristi inkarnation var de oförnuftiga människorna fiender till Kristus, och dödade sådana som var förnuftiga och följde Honom. Åter framgår det hur Kristus har med andra än de som vanligen betecknas som kristna att göra: hela historien präglas av en kamp mellan Hans följeslagare och Hans motståndare.

De förnuftiga innan inkarnationen kom dock inte fram till hela sanningen. Först genom inkarnationen i Jesus uppenbarades Logos på ett fullkomligt sätt för människorna, och kristendomen är ensam om att representera sanningen i dess helhet. Tidigare filosofer och profeter har bara uppfattat delar av denna sanning. Att de ibland motsäger sig själva förklarar Justinus med att de inte hade kännedom om Ordet i dess helhet, alltså Kristus.⁷⁴

En vanlig uppfattning är att alla människor, enligt Justinus, naturligt har del i Logos. Denna uppfattning ifrågasätts emellertid av M. J. Edwards i uppsatsen ”Justin's Logos and the Word of God”. Justinus förnekar, genom den gamle man som han diskuterar med i början av *Dialog med juden Tryfon*, förekomsten av någon naturlig gemenskap mellan Gud och människan, genom vilken människan kan komma till kännedom om Gud.⁷⁵ Edwards menar istället, att befintligheten av fröet från Logos (*to sperma*) hos en människa enligt Justinus helt och hållet beror på huruvida hon har kommit i kontakt med Skriften. Tanken på det skrivna ordet som en förutsättning för att lära känna Gud går, påpekar Edwards, tillbaka till judisk tradition. Han tar upp ett ställe i *Första Apologin*, där Justinus hävdar att vad filosoferna och poeterna har skrivit om exempelvis själens odödlighet, är sådant som de kommit fram till genom sin kännedom om profeterna: ”And hence there seem to be seeds of truth among all people...”.⁷⁶ Edwards anmärker, att i detta stycke förenas tanken om utspridandet av fröet med tanken på att grekiska författare har övertagit tankar från de judiska profeterna.⁷⁷ Han menar att dessa två tankar inte bör åtskiljas, utan utgör en och samma teori. Det är genom kännedomen om Skriften som fröet kan bli sått i människan: ”Not nature, but the written text, is the vehicle of enlightenment...”.⁷⁸ Edwards konstaterar: ”Scripture is the necessary bridge between philosophy and Christ.”⁷⁹

Enligt Edwards synsätt menar Justinus att det är Logos som har uppenbarat Skriftens innehåll, samtidigt som det är Han själv som har uppenbarats. Han påpekar att man måste förena olika dimensioner av logos-begreppet hos Justinus för att förstå hans användning av det: 1) den

⁷³ 1 Apol., kap. 46

⁷⁴ 2 Apol., kap. 10

⁷⁵ Dial., kap. 4

⁷⁶ 1 Apol., kap. 44

⁷⁷ Edwards, ”Justin's Logos and the Word of God”, sid. 275

⁷⁸ Edwards, ”Justin's Logos and the Word of God”, sid. 275

⁷⁹ Edwards, ”Justin's Logos and the Word of God”, sid. 279

gudomliga kommunikationen, 2) dess materiella uttryck i Skriften och 3) den betydelse som läses in i detta av den som förstår det rätt.⁸⁰

Vad beträffar Edwards teori om utspridandet av fröet hos Justinus, kan det invändas att även om Justinus på ett ställe ger intrycket av att mena, att filosoferna har kommit fram till sanna slutsatser genom sin kännedom om Skriften, går det att finna andra ställen där detta intryck inte ges. Chadwick gör i "Justin Martyr's Defence of Christianity" hänvisningar till båda fallen, nämligen till 1 Apol. 59, där Platon sägs ha fått sin lära om universums tillkomst från de kristnas lärare, profeterna, samt till 2 Apol. 8, där Justinus talar om "a seed of logos implanted in every race of men and women". I det första fallet tycks Skriften vara ett viktigt instrument för att nå fram till sanningen, medan man i det andra fallet får intrycket av att fröet från Logos är något som alla människor har del av. Chadwick hävdar själv att filosoferna, enligt Justinus, delvis kom fram till sanna slutsatser genom studier av Skriften, men framför allt genom att Logos verkade inom dem.⁸¹

Det bör också påpekas att Logos universalitet är mycket väsentlig hos Justinus, och med tanke på detta är det svårt att föreställa sig att Han skulle knytas till vissa skrifter, och inte verka överallt bland människorna, oberoende av deras möjlighet att komma i kontakt med dessa skrifter. Logos är den som binder samman hellenistisk filosofi, judendom och kristendom, i den bemärkelsen att Han binder samman allt det som är förnuftigt och sant.

Den andra väsentliga funktionen som Logos har i förhållande till skapelsen är den frälsande funktionen. Logos inkarnerades vid ett visst tillfälle i historien och blev människa i Jesus. Han verkade på jorden, Han lärde ut det sanna budskapet till människorna, Han korsfästes och dog, Han uppstod och steg upp till Himlen. Justinus talar om Logos frälsande gärning i två bemärkelser: dels Hans undervisning, dels Hans lidande och död.

Justinus menar att Kristi undervisning leder till människans frälsning, genom att Han lär ut det sanna budskapet "for the conversion and restoration of the human race".⁸² Det är Kristus som lärare som lyfts fram, som den som lär ut hur Skriften skall tolkas, nämligen som att den handlar om Honom. Justinus skriver om Kristus som den "... who taught us and interpreted the prophecies which were not yet understood..."⁸³ Innan Kristi inkarnation hade profetierna i Skriften inte kunnat förstås på rätt sätt, men det har nu blivit möjligt. I *Dialog med juden Tryfon* påpekar Justinus, att profeterna på ett dolt sätt, som inte tidigare gått att helt förstå, förutsagt att Kristus först skulle lida och sedan bli alltings Herre, men att Kristus sedan själv förklarat för apostlarna att detta var förutsagt i Skriften.⁸⁴ Det är genom denna undervisning av apostlarna, vilken ägde rum efter

⁸⁰ Edwards, "Justin's Logos and the Word of God", sid. 268

⁸¹ Chadwick, "Justin Martyr's Defence of Christianity", sid. 294

⁸² 1 Apol., kap. 23

⁸³ 1 Apol., kap. 32

⁸⁴ Dial., kap. 76

uppståndelsen,⁸⁵ som den rätta tolkningen av Skriften blivit given. Förmågan att förstå Skriften på rätt sätt är ett resultat av Guds nåd.⁸⁶ Att tala om Kristi undervisning som frälsande innebär att Hans uppenbarande och frälsande funktioner till viss del sammanfaller.

Dock finns det en annan sida av Justinus uppfattning om frälsningen. Kristi mänsklighet, lidande och död lyfts också fram i sammanhanget. Han talar om hur Logos blev människa och tog del i det mänskliga lidandet, så att Han kunde hela människorna.⁸⁷ På ett annat ställe framkommer uppfattningen att Kristi död leder till frälsning.⁸⁸ Kristi frälsningsgärning ligger alltså enligt Justinus dels i undervisningen, dels i lidandet och korsdöden.

4.4 Justinus tolkning av logos-begreppet i förhållande till tidigare tolkningar

Mycket forskning har bedrivits gällande källan eller källorna till Justinus tolkning av logos-begreppet. Vi skall här se närmare på några olika teorier. Genom att se på överensstämmelser och skillnader mellan Justinus tolkning och tidigare tolkningar, kan man få en uppfattning om vad som är det nya med Justinus teori om logos-begreppet, vad han gör med detta redan förekommande begrepp för att det skall bli användbart i hans kristendomsförsvär.

Stoicismen är en möjlig källa till Justinus användning av logos-begreppet, vilken Edwards dock lyfter fram vissa problem med. Han menar, vilket vi redan berört, att medan det enligt stoikerna (liksom enligt Platon och Aristoteles) föreligger ett naturligt släktskap mellan Gud och det mänskliga medvetandet, som möjliggör en intuitiv insikt i sanningen, förnekar Justinus möjligheten till detta. Edwards påpekar också att Logos hos Justinus har en personlig karaktär, som inte går att finna hos en stoisk eller platonsk princip. Logos är för Justinus en Person, och Hans aktivitet styrs av val, medan den stoiska *logos* snarast utgör en opersonlig, ständigt och utan valfrihet verkande princip.⁸⁹

Det finns dock även väsentliga likheter mellan stoikernas tolkning av logos-begreppet och Justinus tolkning. Logos uppfattas i båda fallen som gudomlig, universell och förutsättningen för rationellt tänkande och rationell verksamhet bland människorna. Detta hör ihop med *logos spermatikos*, ett uttryck som också är gemensamt för stoikerna och Justinus.

Tanken att människan, för att tänka och handla på rätt vis, måste rätta sig efter en för alla gemensam rationalitet, går tillbaka ända till Herakleitos. Det är också intressant hur kopplingen mellan Logos och eld, vilken gjordes redan av Herakleitos, kom att följa begreppet genom dess utveckling, och även syns hos Justinus. Dock finns en avgörande skillnad, då Herakleitos och stoikerna anser att logos i materiell bemärkelse är eld, medan Justinus bara uppfattar eld som en av

⁸⁵ 1 Apol., kap. 50

⁸⁶ Dial., kap. 92, kap. 100

⁸⁷ 2 Apol., kap. 13

⁸⁸ Dial., kap. 13

⁸⁹ Edwards, "Justin's Logos and the Word of God", sid. 274

de former som Logos kan uppenbara sig i. Logos kan för honom inte i någon bemärkelse sägas *vara* eld, på det sätt som Han verkligen *är* människa efter inkarnationen.

Kan Justinus då indirekt ha övertagit stoiska idéer, genom att utgå från den av stoicismen influerade medelplatonismen eller Filon? L. W. Barnard ser medelplatonismen som den mest rimliga källan till Justinus användning av logos-begreppet, och påpekar att det faktiskt var som anhängare av denna riktning som Justinus omvände sig till kristendomen.⁹⁰ Gentemot stoicismen har detta alternativ också fördelen att Justinus är betydligt mer positivt inställd till platonismen. Det finns emellertid problem också med platonismen som källa till Justinus användning av logos-begreppet. Edwards lyfter fram att medan stoikerna talar om *logos*, talar platonisterna om *nous*.⁹¹

Vad gäller Filon, finns en uppenbar likhet i hävdandet av den högste Gudens absoluta transcendens och behovet av medlare mellan Honom och världen. Filon ser Logos som den viktigaste av dessa så kallade ”krafter”. Även Justinus kallar Logos för ”kraft” och ser Honom som den genom vilken människorna kan lära känna Fadern.

Barnard kommenterar E. R. Goodenoughs teori om att Justinus tolkning av logos-begreppet bygger på Filon, en slutsats som dras utifrån överensstämmelsen mellan de titlar som båda författarna tilldelar Logos. Barnard påpekar, att hellenistisk judendom visserligen var en viktig influens för den tidiga kristendomen, men att detta inte nödvändigtvis behöver innebära att en viss hellenistisk judisk tänkare har påverkat en viss kristen författare.⁹² Titlarna som både Filon och Justinus använder om Logos behöver Justinus inte ha fått från Filon, utan överensstämmelsen kan bero på att de båda hämtat titlar från de judiska heliga skrifterna.⁹³ Han påpekar också att Justinus aldrig omnämner Filon i sina verk.⁹⁴ Dock menar Osborn att Justinus indirekt kan ha influerats av Filon genom att känna till traditioner som härrörde från denne.⁹⁵

Med Filon har vi kommit in på möjliga influenser från judiskt tänkande. Det kan konstateras att Justinus benämner Logos med många namn som är hämtade ur de judiska heliga skrifterna, däribland Ängel, Vishet och Israel.⁹⁶ Edwards menar att det till stor del är i den judiska traditionen som man bör söka ursprunget till Justinus tolkning av logos-begreppet. Som vi redan sett, hade Ordet sedan länge haft en central plats inom judendomen. Edwards talar om det laggivande Ordet,⁹⁷ Logos som källan till lagen, samtidigt som begreppet kan beteckna den skrivna Toran.⁹⁸ Logos är alltså både förmedlaren av lagen och den konkreta texten. Det finns inte någon möjlighet till intuitiv

⁹⁰ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 99

⁹¹ Edwards, ”Justin’s Logos and the Word of God”, sid. 272

⁹² Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 92

⁹³ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 95-96

⁹⁴ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 96

⁹⁵ Osborn, *Justin Martyr*, sid. 30

⁹⁶ Osborn, *Justin Martyr*, sid. 35

⁹⁷ Edwards, ”Justin’s Logos and the Word of God”, sid. 262

⁹⁸ Edwards, ”Justin’s Logos and the Word of God”, sid. 279

kunskap om Gud, utan man lär känna Gud genom den skrivna Lagen.⁹⁹ Enligt Edwards är det denna tankegång som syns hos Justinus, vilket vi sett i hans uppfattning om Logos som den som uppenbarar och det som uppenbaras och hans dithörande teori om utspridandet av fröet.

Det går att finna likheter med Justinus tolkning av logos-begreppet inom såväl samtida filosofi som samtida judendom. Det kan vara ett misstag att försöka finna en enda idériktning som källan till tolkningen. Till en början är det viktigt att komma ihåg att religiösa åskådningar och filosofiska system inte utarbetas i ett vakuum – det finns i regel en ömsesidig påverkan. Som vi sett, har vissa filosofiska system influerats av varandra (som stoicism och medelplatonism), och judiskt tänkande har influerats av hellenistisk filosofi (som hos Filon). Finner man ett direkt inflytande från en viss riktning, kan mycket väl indirekt inflytande från andra riktningar förekomma. Att Justinus själv bara skulle ha influerats från ett håll är också orimligt. Han talar om sig själv som en person som sökt sanningen på flera ställen, innan han nått fram till kristendomen, och det finns ingen anledning att ifrågasätta detta. Han var väl förtrogen med både hellenistisk filosofi och de judiska heliga skrifterna. Därmed finns det inte heller någon anledning att ifrågasätta, att Justinus i sin logos-kristologi har funnit inspiration på olika ställen.

Justinus omvändelse skulle kunnat innebära att han tog definitivt avstånd från sina tidigare filosofiska uppfattningar. Även om det framgår att han övergav vissa sådana uppfattningar, är det tydligt att han inte på något avgörande sätt bröt med sin filosofiska bakgrund. Chadwick påpekar detta i "Justin Martyr's Defence of Christianity", och hänvisar till att Justinus efter sin omvändelse antog rollen som lärare i kristen filosofi och fortsatte bära filosofmanteln.¹⁰⁰ Justinus kom att uppfatta kristendomen som den sanna filosofin, och mena att tidigare filosofiska system innehållit delar av denna sanning. Naturligtvis fanns det sådant i filosofin som inte var riktigt – filosoferna hade motsagt sig själva, eftersom de inte känt till Ordet i dess helhet. Det innebar däremot inte att filosofin skulle vara utan värde. Justinus ställde sig aldrig Tertullianus fråga, om vad Jerusalem har med Athen att göra.

Det som helt och håller skiljer Justinus från såväl hedniska som judiska tankegångar, är naturligtvis hans identifiering av Logos med Kristus. Häri ligger samtidigt det han har gemensamt med den kristna traditionen – det här var, som vi sett, en identifiering som hade gjorts tidigare. På ett motsvarande sätt är det som förenar Justinus med de filosofiska tankegångarna också det som skiljer honom från den tidigare kristna användningen av logos-begreppet. Denna hade inte haft den filosofiska prägel som utmärkte Justinus, den hade inte, som hos Justinus, syftat till att förklara förhållandet mellan Fadern och Sonen i Gudomen eller kristendomens förhållande till andra religioner eller filosofiska system. Visserligen kan man hos Ignatius av Antiokia se ett försök att förklara kristendomens förhållande till judendomen genom att tala om de judiska heliga skrifternas

⁹⁹ Edwards, "Justin's Logos and the Word of God", sid. 265

¹⁰⁰ Chadwick, "Justin Martyr's Defence of Christianity", sid. 277

uppenbarande av Gud som Kristi uppenbarande. Det här är en tanke som man kan känna igen hos Justinus. Dock talar Ignatius inte särskilt mycket om Kristus som Ordet, kopplingen till filosofin uteblir, och försöken att förklara ovannämnda förhållanden är inte framträdande. Det är i och med Justinus och andra apologeters kristendomsförsvär som logos-begreppet på allvar ges en kristen filosofisk innebörd och används i förklarande syfte.

Att som Edwards menar att Justinus tolkning inte tycks vara hämtad från stoicism eller platonism, då dessa riktningar talar om en princip som inte är personlig, anser jag vara ett misstag. Det som gör Justinus logoskristologi till vad den är, är enligt min mening att han förenar den hellenistiska tanken om en universell princip med kristendomens personlige Kristus. Herakleitos talade om Logos som det som var gemensamt för alla och fanns i allting. Stoikerna menade att Logos genomsyrade hela världen, varmed denna sågs som en levande organism. Universaliteten var framträdande, medan man inte kunde tala om principen som något personligt. De kristna trodde däremot på en personlig Frälsare, Jesus Kristus, som blivit människa, lidit och dött. Naturligtvis uppfattade de i allmänhet Kristi frälsningsgärning som universell, men Kristi universalitet blir på ett särskilt sätt framträdande först hos Justinus. Inkarnationen blir, som framgått, inte ett inträffande som är helt olik allt som tidigare varit.

Hos Justinus blir den hellenistiska filosofins universella princip personlig, medan personen Kristus blir universell, och därmed inte knyts till tid och rum eller en specifik grupp av människor. Hans verksamhet gäller alla människor i alla tider, och hör inte endast ihop med inkarnationen. Jag anser detta vara en grundläggande förutsättning för Justinus användande av logos-begreppet i försvaret av kristendomen, vilket vi nu kommer till.

5. Logos-begreppet i försvarssyfte

”In answering a variety of objections an apologist needs a flexible ruling idea and the ability to think energetically on a variety of issues. For Justin the ruling idea was the idea of logos...”.¹⁰¹ Vi skall i det följande närmare granska logos-begreppets funktion i Justinus kristendomsförsvar, efter att ha undersökt vilka han mest troligt riktade sina försvarsskrifter till.

5.1 Vilka Justinus riktar sig till i texterna

Vi har gått igenom Justinus tolkning av logos-begreppet och förhållandet mellan denna tolkning och andra tolkningar. Att ta hänsyn till vilka Justinus riktar sig till i *Första* och *Andra Apologin* och *Dialog med juden Tryfon* är också väsentligt när det gäller att förstå logos-begreppets roll i hans försvar av kristendomen, eftersom målgruppen hör ihop med texternas syfte. Jag anser det vara rimligt att diskutera Justinus tänkta läsare i relation till de hot som riktades mot de kristna vid denna tid, vilka vi behandlat tidigare: den romerska staten med dess förföljelser, hedniska kritiker, judar och heretiker.

Edwards tar upp den inom forskningen vanligt förekommande uppfattningen, att Justinus i apologierna främst använde sig av hednisk filosofi och förnuftigt resonemang, medan han i *Dialog med juden Tryfon* utgick från Skriften, för att visa att denna handlade om Kristus. På det här sättet kan man närmast tala om två olika Justinus¹⁰²: den som använder sig av filosofi i relation till hedningarna och den som använder sig av Skriften i relation till judarna. I det ena fallet kommer kunskapen om Gud genom det frö från Logos som finns naturligt nedlagt hos människan, medan den i det andra fallet kommer genom Skriften. Edwards förespråkar själv, som framgått, en mer enhetlig bild, där Skriften får en central roll.

Det har påpekats att varken Antonius Pius, hans söner eller andra hedningar i någon större utsträckning skulle ha läst Justinus verk, varför de kristna i stället har pekats ut som texternas målgrupp.¹⁰³ Att det i praktiken blev så att kristna snarare än hedningar läste Justinus skrifter är dock inte något hållbart argument för att Justinus i första hand skulle ha riktat sig till de kristna.

Argumenten för att förföljelserna av de kristna saknar grund var mest relevanta att rikta mot den romerska statsmakten, det första hotet. En viktig del i denna kritik var förnekandet av att kristendomen var en ny religion, eftersom detta var en grundläggande orsak till förföljelserna. I *Första Apologin* ger Justinus bevis utifrån profetior.¹⁰⁴ Den här typen av argumentation går ut på att Justinus utifrån profeternas ord i de judiska heliga skrifterna bevisar att det som hänt i och med Jesu

¹⁰¹ Osborn, *Justin Martyr*, sid. 15

¹⁰² Edwards, ”Justin’s Logos and the Word of God”, sid. 261

¹⁰³ Edwards, ”Justin’s Logos and the Word of God”, sid. 279-280

¹⁰⁴ Oskar Skarsaune ger en omfattande redogörelse för ämnet i *The Proof from Prophecy* (1987).

jordiska liv har varit förutsagt av dessa profeter sedan långt tillbaka, och nu inträffat. Det här talar för att vad de kristna hävdar är sant, och var ett lämpligt sätt att argumentera på Justinus kontext, eftersom tron på orakler och förutsägelser var utbredd i romarriket. Argumentationen syftar också till att visa att de judiska heliga skrifterna verkligen innehåller ett kristet budskap, vilket har att göra med kristendomens uråldrighet. Samtidigt innebär resonemanget en kritik mot judarna, som anklagas för oförmåga att själva förstå sina heliga skrifter. Detta legitimerar i sin tur att rätten till skrifterna helt tillfaller de kristna (ersättningsteologi).

Viljan att framhålla kristendomens rationalitet var relevant gentemot hedniska kritiker som ansåg den vara irrationell. Antonius Pius uppmuntrade själv filosofisk verksamhet och var i sin syn på styrande influerad av stoicismens tanke om förnuftet som styr universum.¹⁰⁵ Justinus framställer också kejsarens båda söner som filosofer. Något längre fram påpekar han, att de som verkligen är fromma och filosofer endast älskar sanningen, och menar att det nu kommer visa sig om läsarna faktiskt är sådana,¹⁰⁶ nämligen beroende på hur de reagerar på försvarsskriften. Genom en sådan formulering sätter Justinus intellektuella, filosofiskt intresserade hedningar i allmänhet på prov: deras reaktion avgör deras identitet som filosofer.

Hotet från heretikerna bemöts också. Justinus nämner Markion och dennes uppfattning om två gudar, och menar att det är med demonernas hjälp som han lyckats övertyga människor om sina idéer.¹⁰⁷ Det är möjligt att Justinus här delvis riktar sig till kristna, för att skilja mellan den kristendomstolkning han anser vara riktig och de felaktiga. Dock tycks han även rikta sig till hedniska auktoriteter i detta fall, eftersom han påpekar att de som delar Markions åsikter "are neither persecuted nor put to death by you",¹⁰⁸ på grund av sina åsikter. Justinus tillägger att han framställt en avhandling angående heresierna, som de romerska auktoriteterna kan få läsa.

Att texterna delvis är skrivna med kristna läsare i åtanke är fullt rimligt, då de kunnat tjäna i undervisande syfte för dessa. Det var viktigt att motverka inre splittring och stärka den kristna identiteten, genom att visa vilken kristendomstolkning som var den rätta och klagöra förhållandet mellan kristna och icke-kristna.

Vad gäller *Dialog med juden Tryfon*, har det hävdats att detta verk riktar sig till judar. Texterna som diskuteras är bekanta för judar, och på vissa ställen uttrycks tanken om judarnas omvändelse, i strävan efter vilken texten skulle kunna utgöra ett verktyg. Att detta skulle vara Justinus tanke blir dock inte särskilt rimligt med tanke på att fokus ligger på judarnas envishet och oförmåga att förstå snarare än deras möjlighet till omvändelse. "... the point is", skriver Tessa Rajak, "that they listen, and they do not learn."¹⁰⁹ Judarna ges möjligheten, men hoppet om att det skall leda till något tycks

¹⁰⁵ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 4

¹⁰⁶ 1 Apol., kap. 2

¹⁰⁷ 1 Apol., kap. 26

¹⁰⁸ 1 Apol., kap. 26

¹⁰⁹ Rajak, Tessa, "Talking at Trypho", sid. 78

vara litet. Enligt Rajak kan man endast tala om omvändelse som det yttersta målet på den mest abstrakta teologiska nivån.¹¹⁰ Att Justinus målgrupp skulle ha varit samtida judar med syftet att verka för dessas omvändelse, tycks därför inte vara troligt.

Också hedningarna har lyfts fram som en möjlig målgrupp. Bevisen utifrån profetior och ersättningsteologin i texten skulle kunna tala för detta. Som vi sett, argumenterar Justinus utifrån profetior och framhåller judarnas oförmåga att tolka sina heliga skrifter rätt också i *Första Apologin*. Påvisandet av de kristnas ersättande av judarna som Guds folk och det dithörande hävdandet av kristendomens uråldrighet var mest relevant att lyfta fram i texter avsedda för hedningar, eftersom förföljelserna från hednsikt håll i grunden hade att göra med att kristendomen uppfattades som en ny religion, till skillnad från judendomen. Således tycks texten i denna bemärkelse vara avsedd att bemöta det första hotet, den romerska staten. Ett viktigt argument mot att *Dialog med juden Tryphon* skulle rikta sig till hedniska läsare föreligger emellertid: delar av dialogen är troligtvis mer eller mindre obegripliga för läsare som varken är insatta i judendom eller kristendom.¹¹¹ En möjlig lösning på problemet skulle vara att verket riktar sig till så kallade gudfruktiga: hedningar som delade vissa judiska uppfattningar och var insatta i judendomen som religion.

Det har även argumenterats för att verket skulle rikta sig till kristna.¹¹² Argument som lyfts fram för detta är att Justinus kritiserar heretiska grupper, vilket skulle vara relevant om han riktade sig till kristna (som framgått i fallet med apologierna kan det dock även vara relevant i argumentation gentemot de romerska auktoriteterna), och att de kristna var i behov av att definiera sig själva som grupp i förhållande till judendomen, vilket sker i verket. Det kan tilläggas att dialogen är adresserad till en Marcus Pompeius, vars namn talar mot att han varit jude, men inte utesluter att han varit kristen.¹¹³

Detta gör att kristna läsare framstår som en rimlig målgrupp, medan de så kallade gudfruktiga inte heller kan uteslutas som alternativ. Att texten riktar sig till mer än en grupp, i mer än ett syfte, är naturligtvis inte heller någon omöjlighet, lika litet som när det gäller apologierna.

Jag anser att Justinus tar sig an alla de fyra hoten, dock inte att han riktar sig till samtliga av de respektive grupperna. De grupper han riktar sig till är de romerska auktoriteterna, hedniska kritiker och kristna som i stort delar hans egen kristendomstolkning. Även om vi kan tala om ett hot från judiskt håll, anser jag inte att Justinus riktar sig *till* judarna i sina verk, utan snarare *mot* dem, då han riktar sig till hedningar och kristna. Han kritiserar judarnas tolkningar av sina heliga skrifter och tar också i såväl apologierna som i dialogen upp det fysiska lidande de har utsatt de kristna för, men

¹¹⁰ Rajak, Tessa, "Talking at Trypho", sid. 78

¹¹¹ Rajak, Tessa, "Talking at Trypho", sid. 75

¹¹² Rajak, Tessa, "Talking at Trypho", sid. 79

¹¹³ Rajak, Tessa, "Talking at Trypho", sid. 76

han tycks inte vända sig till judarna själva. Snarare verkar det handla om en vilja att göra deras brister uppenbara för andra och samtidigt väcka sympatier för de kristna eller stärka gruppens identitet. Jag anser ett motsvarande förhållande gälla i fråga om heretikerna, vilka här främst innefattar Markions kristendomstolkning och gnostikerna: Justinus riktar sig inte till dem, utan mot dem. De han riktar sig till är troligtvis även i detta fall både hedningar och kristna.

Vi skall nu se närmare på hur Justinus använder logos-begreppet i försvarssyfte, vilket skall ses i relation till de fyra omnämnda hoten.

5.2 Kristendomens uråldrighet

Enligt Justinus var det genom Logos som Gud skapade världen. Det som tidigare funnits immanent hos Gud som Hans Förnuft, utgick ur Gud som Hans Ord. Som vi sett, talar Justinus om Logos som en begynnelse före de skapade tingen. Kristus blev således inte bara början till kristendomen som religion, utan till hela den skapade världen, vilket gör det absurt att påstå, att kristendomen är någonting nytt.

Kristus var, som vi sett, inte endast medverkande vid världens skapelse, utan har genom hela världshistorien haft funktionen att uppenbara Gud för människorna, samt att få dem att tänka och handla förnuftigt. Människor har genom det frö som Logos nedlagt hos dem kunnat tänka och handla förnuftigt. När de gjort det, har de följt Kristus. Det var Logos som talade genom profeterna, och det var genom Honom som filosoferna kom fram till delar av sanningen. På detta sätt kan man tala om kristna före Kristus.

Justinus menar att det som de kristna hävdar i överensstämmelse med vad Kristus lärt dem och vad profeterna sagt före Honom är äldre än alla författare som någonsin funnits.¹¹⁴ Syftet med att hänvisa till de judiska heliga skrifterna är alltså delvis att visa att kristendomen egentligen är en mycket gammal religion. Den går tillbaka till profeterna i dessa skrifter. Kristus, Logos, var verksam genom profeterna: vad de profeterade, var vad Han uppenbarade för dem. Samtidigt som det var Han som uppenbarade sanningen för dem, förutsade de också Hans inkarnation och vad som skulle hända efter denna.

Jag kommer först senare att gå närmare in på Sokrates roll i försvarssammanhanget, men redan här kommer vi in på en intressant parallell som Justinus drar mellan den orättvisa som drabbade Sokrates och den som drabbar de kristna. Sokrates anklagades, påpekar Justinus, för att introducera *nya* gudar – dessa ansågs inte vara de som staten erkände.¹¹⁵ Justinus menar, att de brott som Sokrates anklagades för var de samma som de kristna anklagades för. De kristna ansågs också komma med något nytt, trots att det som de stod för var den enda riktiga sanningen, den som Logos, Kristus, hade lärt ut. Genom Honom hade världen skapats, och genom Honom hade delar av denna

¹¹⁴ 1 Apol., kap. 23

¹¹⁵ 2 Apol., kap. 10

sanning uppenbarats redan innan Hans inkarnation – så vad de kristna stod för var ingenting nytt. Vad de stod för var den fullständiga sanning, som tidigare hedniska tänkare och judiska profeter endast uppfattat delar av.

5.3 Ersättningsteologi

Justinus vill visa att kristendomen går tillbaka till Abraham och profeterna, och även framhålla judarnas oförmåga att förstå Gud och att tolka de heliga skrifterna på rätt vis, vilket legitimerar att rätten till dem istället tillfaller de kristna. Här är Logos ett nyckelbegrepp.

Justinus påpekar på ett ställe att Mose, som han menar var den förste profeten, verkade längre tillbaka i tiden än de grekiska författarna.¹¹⁶ Han vill visa att Platon övertog sin teori om världens skapelse från Mose. Det är emellertid intressant att i samma kapitel notera att Justinus kallar de judiska profeterna för ”våra”, alltså de kristnas, lärare. Som framgått, är det Logos, Kristus, som talat genom profeterna: deras ord är vad Han har uppenbarat för dem, samtidigt som det är Honom som de profeterar om. I enlighet med vad de har profeterat, har Han blivit människa och dött och uppstått. Profeterna är de kristnas lärare, vilka Kristus, den främste läraren, har talat genom – det är alltså, på detta sätt, en kristen lära som profeterna framför. Enligt Edwards teori kan man säga, att Skriftens innehåll och betydelse faktiskt är identiskt med Logos. Skriftens andliga betydelse är en kristen betydelse, och Justinus kallar också de kristna ”det sanna andliga Israel”.¹¹⁷

När det gäller judarnas oförmåga att förstå Gud, påpekar Justinus att de, trots att de äger de nedskrivna orden från profeterna, inte förstår vad dessa menade.¹¹⁸ De förstår inte att Jesus är Kristus, trots att det som har skett med Honom förutsagts av deras profeter långt tidigare. De väntade på Kristus, men insåg inte att det var Han när Han kom.¹¹⁹ Hedningarna, som inte väntade på Honom, trodde däremot på Honom, och att det skulle bli så här var förutsagt.

Medan judarna inte förstår sina heliga skrifter, tolkar däremot de kristna dem på rätt vis. Följden blir att judarna mister rätten till sina traditioner, vilken istället tillfaller de kristna. I *Dialog med juden Tryfon* säger Justinus om de judiska heliga skrifterna, att de är ”rather not yours, but ours. For we believe and obey them, whereas you, though you read them, do not grasp their spirit”.¹²⁰ Vi ser här ett tydligt exempel på ersättningsteologi.

Som vi tidigare sett, kritiserar Justinus judarna för att inte inse att det i vissa sammanhang, omtalade i de heliga skrifterna, inte är Gud Fadern som talar eller handlar, utan Hans Son, Logos. Till exempel gäller det vem som talar från den brinnande busken, och i samband med den kritik som Justinus riktar mot den judiska tolkningen i *Första Apologin*, citerar han Jesajas ord: ”... Israel does

¹¹⁶ 1 Apol., kap. 59

¹¹⁷ Dial., kap. 11

¹¹⁸ 1 Apol., kap. 31

¹¹⁹ 1 Apol., kap. 49

¹²⁰ Dial., kap. 29

not know me and my people do not understand.”¹²¹

Det har alltid, som framgått, funnits de som motarbetat Logos, nämligen de oförnuftiga. Vad gäller judarna, så har flertalet av dem, enligt Justinus, inte följt Logos, utan motarbetat Honom. Sedan begynnelsen har Han uppenbarat vem Gud är, men de har inte förstått det. De har inte förstått Fadern och de har inte förstått Sonen. De dödade profeter genom vilka Logos talade, och även om de tog till sig profeternas ord om att Messias skall komma, förstod de inte att det var Han när Han väl inkarnerades, utan förkastade Honom. Nu förkastar de människorna som följer Honom, de kristna. Justinus talar om hur de sprider ut rykten om kristna, förbannar dem i sina synagogor och attackerar dem. Det fysiska lidande som kristna utsätts för från judiskt håll tillskrivs stor vikt. Judarna som folk klassas som Logos motståndare, såväl innan som efter Hans inkarnation: ”For you have murdered the Just One, and his prophets before him; now you spurn those who hope in him...”¹²² De hamnar på fel sida i den process som präglar hela historien, i vilken de oförnuftiga har motarbetat Logos och utsatt dem som följt Honom för lidande (mer om detta längre fram).

Markions förkastande av judarnas heliga skrifter och framhållandet av kristendomen som något nytt var naturligtvis mycket problematiskt ur Justinus synvinkel, eftersom sådana uppfattningar helt omintetgjorde hans argument för kristendomens uråldrighet och ersättningsteologi. Enligt detta synsätt var argument utifrån profetior irrelevanta, och den för Justinus så grundläggande tanken om Kristi verksamhet i världen från dess skapelse till inkarnationen äventyrades.¹²³ Inte bara i relation till hoten från hedniskt och judiskt håll, utan även från heretikerna, var det alltså av stor vikt för Justinus att kunna styrka den här typen av uppfattningar.

5.4 Kristendomen är till sin natur rationell

Kristendomen framställs av Justinus som en förnuftig religion, vilket redan blir givet i och med att Kristus, vars lära man lever efter, identifieras med Logos, Guds förnuft. Kristendomen är till sin natur rationell: det går inte att åtskilja kristendom och förnuft, och ingen kristen lära kan kallas för oförnuftig (i så fall handlar det om avvikande och felaktiga kristendomstolkningar). Med logos-begreppet får Justinus möjlighet att ge svar på en del komplicerade frågor, och tvätta bort den irrationella stämpel som vissa har satt på kristendomen.

Som vi sett tidigare, kunde apologeterna vända sig mot hedniska traditioner och samtidigt vara öppna för hednisk filosofi, så att en motsättning mellan de hedniska traditionerna och filosofin, det förnuftiga tänkandet, skapades. Kristendomen hamnade på filosofins och förnuftets sida. Vid den här tiden höll många välutbildade hedningar fast vid traditionell religion och traditionella ceremonier. Ibland tolkade man religionen i ljuset av filosofin, och ibland höll man fast vid

¹²¹ 1 Apol., kap. 63. Jämför Jes 1:3 i Bibel 2000.

¹²² Dial., kap. 16

¹²³ Chadwick, ”Justin Martyr’s Defence of Christianity”, sid. 290

traditionella synsätt för att man helt enkelt ville vara på den säkra sidan.¹²⁴ Justinus vill framhäva den traditionella religionens irrationalitet och visa att den inte har med filosofi att göra, vilket däremot kristendomen har, som är den sanna filosofin. Att på detta sätt gå till attack mot motståndarsidan var en del av den apologetiska verksamheten: den bestod inte bara i att försvara den egna ståndpunkten, utan också i att kritisera andra alternativ. Den som är förnuftig söker efter sanningen, och sätter sanningen framför traditionella ritualer.

Själva begreppet *logos* är, som vi sett, ett begrepp med en lång historia inom filosofin. Nu identifierar Justinus Logos med Kristus. Förnuftet är det som binder samman kristendomen och filosofin. Det som kristendomen står för och det bästa ur hednisk filosofi har uppenbarats av en och samma person: Logos, Kristus.

För att framhäva kristendomens rationalitet, blev det viktigt för Justinus att förklara Sonens förhållande till Fadern, liksom Hans förhållande till världen, på ett sätt som kunde accepteras utifrån rationellt tänkande. Tanken att Gud hade en Son som blivit människa och dödats för att sedan uppstå, var i sig främmande för hellenistiskt tänkande. Justinus var tydlig med att hävda den högste Gudens absoluta transcendens och omöjligheten att Han skulle uppenbara sig i världen. Kristus var inte Son i ordets vanliga bemärkelse, utan Hans födelse bestod i att Han utgick från Fadern som Ordet. Som vi sett, har logos-begreppet fördelen framför benämningar som ”Son” och ”Kristus” att inte vara lika materialistiskt och pluralistiskt, och passar bättre in i en rationell framläggning av kristendomen. Justinus framhöll också dels att tanken att Gud har en Son inte borde vara något märkligt i hellenistiska läsares ögon, då Zeus skulle ha haft söner, dels att den hedniska religionen framstod som irrationell, med sina berättelser om hur Zeus fick söner genom sexuellt umgänge med jordiska kvinnor.¹²⁵

Med hjälp av logos-begreppet kunde Justinus förklara att Kristus var Guds Son och gudomlig, och, därmed, varför de kristna dyrkade Honom. Logos var visserligen numeriskt åtskild från Fadern, men Han delade samma gudomliga essens som Fadern, eftersom Han inte var skapad, utan hade utgått ur Fadern som dennes Ord.

Justinus tar också upp problemet med att vissa uppfattar de kristna som vansinniga, då de ger en korsfäst man den främsta platsen efter den evige Guden. De förstår inte mysteriet som ligger i detta, menar Justinus.¹²⁶ De som är skyldiga till att det kristna budskapet missförstås är demonerna, som försöker motarbeta Logos. Dessa verkar för att människor inte skall förstå kristendomen på rätt sätt och ansluta sig till den, genom att förklä den och få den att framstå som något annat än vad den är.¹²⁷

¹²⁴ Chadwick, ”Justin Martyr’s Defence of Christianity”, sid. 285

¹²⁵ 1 Apol., kap. 21

¹²⁶ 1 Apol., kap. 13

¹²⁷ 2 Apol., kap. 13

5.5 Det som är sant tillhör de kristna

Som framgått tidigare, tänker sig Justinus att Logos har nedlagt frön hos människorna, och att de genom dessa kan tänka förnuftigt och komma fram till sådant som är sant. Genom detta begrepp förklarar han hur filosofer innan Kristi inkarnation har kunnat komma fram till delar av sanningen. Det har skett genom att de följt Logos, Kristus, vilket innebär att de kan kallas för kristna. Justinus lyfter fram Herakleitos, Sokrates, Platon och stoikerna.

I detta ligger inte bara framhävandet av det gemensamma och överensstämmande mellan kristendom och hednisk filosofi, utan också en annan viktigt poäng: det är hedningarna som står i skuld till de kristna och inte tvärtom. Kritiker kunde invända mot de kristna, att det i deras religion som var bra var sådant de tagit över från hedniskt tänkande.¹²⁸ Justinus vänder på det hela. Det är inte så att de ståndpunkter som man är överens om är några som de kristna har övertagit från hednisk filosofi. Istället har hedniska filosofer kommit fram till dessa eftersom de följt Kristus. De är alltså i grunden *kristna* ståndpunkter, inte hedniska. Vi har tidigare sett hur Justinus hävdar att Platons teori om världens skapelse kommer från Mose, som levde längre tillbaka i tiden än de grekiska tänkarna, och var den förste av de profeter som kallas för de kristnas lärare. Justinus skriver på ett annat ställe: "... whatever things were rightly said among all people are the property of us Christians."¹²⁹

5.6 De förnuftigas martyrskap före och efter Logos inkarnation

Samhörigheten mellan de kristna och många hedniska filosofer ligger också på det konkreta planet. I alla tider, både före och efter det att Logos inkarnerades, har de som följt Honom, det vill säga de förnuftiga, blivit hatade och utsatta för orättvis behandling. Man skulle kunna tala om en förföljelse av kristna redan före Kristus. Justinus skriver: "And those who by human birth were more ancient than Christ, when by reason they tried to contemplate and investigate reality, were brought before the tribunals as impious persons and busybodies."¹³⁰ Som vi sett, fanns det inte bara sådana som följde Logos innan Hans inkarnation, utan också de som var fientliga mot Honom, nämligen de oförnuftiga. De oförnuftigas förföljelse av de förnuftiga, vilket också kan betecknas som de icke-kristnas förföljelse av de kristna, har präglat hela historien: "So that even they who lived before Christ, and lived without logos, were wicked and hostile to Christ, and slew those who lived with the logos."¹³¹

Det här var relevant för Justinus att lyfta fram i sitt försök att påvisa felaktigheten i de förföljelser som de kristna utsattes för. Detta lidande hade samma orsak som det lidande som

¹²⁸ Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought*, sid. 85

¹²⁹ 2 Apol., kap. 13

¹³⁰ 2 Apol., kap. 10

¹³¹ 1 Apol., kap. 46

hedniska filosofer långt tillbaka i tiden blivit utsatta för. Eftersom förnuftiga personer och filosofer inte kunde anse att detta varit rätt, borde de inte heller anse förföljelsen av de kristna vara riktig, eftersom den innebar samma sak. Förnuftiga människor blev hatade innan Logos inkarnation, och de hatades i Justinus samtid. Det kunde omöjligt vara mer rätt nu än vad det varit innan. Tvärtom blev det än mer orimligt, då de kristna på Justinus tid var mer hatade än filosoferna innan dem, samtidigt som de hade en mer fullkomlig uppfattning av sanningen än dessa filosofer, då de hade kunskap om Ordet i dess helhet.¹³²

Som exempel på sådana som dödats för att de följt förnuftet lyfter Justinus fram stoiker¹³³ (om han avser några särskilda personer framgår inte). Främst talar han dock om Sokrates, som blivit ställd inför rätta, anklagad för att införa nya gudar – något som liknade vad de kristna anklagades för. Justinus återger hur Sokrates ville övertyga människor att förkasta demonerna och genom sitt förnuft söka Gud.¹³⁴ Sokrates följde Logos, och blev anklagad och ledd i döden av Logos fiender. Detta var också vad som skedde under Justinus tid, med skillnaden att det inträffade efter Logos inkarnation.

Vi har redan under föregående punkt kommit in på demonerna, som strävar efter att hindra människor från att förstå det kristna budskapet. Justinus talar om att det är ”djävlarerna” som alltid har orsakat att de förnuftiga har blivit hatade.¹³⁵ Det är de som ser till att oförnuftiga människor dödar kristna.¹³⁶ Enligt detta resonemang läggs inte skulden direkt på de som bedriver förföljelserna, men på ett indirekt sätt ligger felet ändå hos dem, eftersom den som följer sitt förnuft inte kan bli vilseledd av demonerna.

5.7 Logos som bron mellan Gud och världen

Uppfattningen om Logos som en medlare mellan Gud och världen har vi mött tidigare i Justinus teologi. Det här blir väsentligt i argumentationen mot gnostikerna och Markion, eftersom de ansåg att den sanne Guden inte hade med den materiella världen att göra, eftersom den var så bristfällig. Den sanne Guden var ursprunget till det andliga och goda, medan det materiella och onda härrörde från en lägre Gud. Genom att hålla fast vid Guds absoluta transcendens och se Logos som en medlare mellan Gud och världen, erbjuder Justinus en lösning på hur Gud faktiskt kan ha med den materiella världen att göra. Han har skapat den genom Logos, och Han har en relation till den genom Logos. Logos blir bron mellan det andliga och det materiella. Det bör påpekas att Justinus inte kallar Logos för Skapare, eftersom detta skulle kunna stödja den dualistiska teorin. Endast Fadern benämns som Skapare, medan Logos är den genom vilken världen skapas.

¹³² 2 Apol., kap. 8

¹³³ 2 Apol., kap. 8

¹³⁴ 2 Apol., kap. 10

¹³⁵ 2 Apol., kap. 8

¹³⁶ 1 Apol., kap. 57

6. Sammanfattning och slutsats

Logos användes som filosofiskt begrepp ungefär 500 år före Kristus, och skulle under de kommande århundradena få fortsatt betydelse inom filosofin. Det var även ett välkänt begrepp inom judendomen, då det i Septuaginta användes om Ordet genom vilket Gud skapade världen samt om profeternas budskap, genom vilket Gud gjorde sin vilja känd för sitt folk. I och med logos-begreppets plats i Septuaginta, behövde inte begreppet introduceras i kristendomen, utan fanns med från början. Vad man däremot introducerade var en helt ny tolkning av begreppet, då man identifierade Logos med Kristus. Identifieringen syns i Johannesevangeliet och hos Ignatius av Antiokia. Emellertid är det först med apologeterna som logos-begreppet börjar användas i förklarande syfte och i försvarssyfte.

Behovet av att försvara kan bindas samman med fyra hot som vid denna tid riktades mot kristendomen: den romerska staten, hedniska kritiker, judarna och heretikerna. Dessa olika utmaningar krävde olika förklaringar från kristet håll, och ledde fram till författandet av apologier.

Det råder olika uppfattningar om vilka Justinus Martyren riktar sig till i sina texter. Vad gäller apologierna, framstår hedniska läsare som den viktigaste målgruppen. Han kan också mycket väl ha riktat sig till kristna läsare. I *Dialog med juden Tryfon* kan också hedningarna tyckas vara en rimlig målgrupp, då bevis utifrån profetior och ersättningsteologi är mest relevant att framföra till dessa. Att delar av dialogen berör sådant som skulle vara svårt för hedningar att förstå är visserligen ett problematiskt argument, som dock kan lämna så kallade gudfruktiga som ett rimligt alternativ. Det mest troliga är att texten, åtminstone delvis, riktar sig till kristna läsare.

Grundläggande i Justinus användning av logos-begreppet i försvarssyfte är Logos universalitet, då denna innebär att Kristus och kristendomen inte är bundna till tid och rum, och till en specifik grupp, de kristna som utsattes för förföljelse på Justinus tid. Kristi verksamhet började inte i och med Hans inkarnation. Hela världen skapades genom Honom, och världshistorien har präglats av en kamp mellan Hans följeslagare och motståndare. I de sex punkter i vilka jag delat in Justinus användande av logos-begreppet i försvarssyfte, är denna universalitet genomgående och framstår som en grundläggande förutsättning:

- 1) Kristendomen är inte någon ny religion. Detta blir uppenbart i och med att världen sägs ha skapats genom Logos, Kristus. Kristus var inte bara en människa som gav upphov till de kristna som grupp, Han var också det gudomliga Förnuft som gav upphov till hela världen. Vad de kristna tror på är alltså inte något nytt, utan det är vad som lärts ut till dem av den genom vilken världen skapades, och är därmed en sanning som är äldre än världen.

Vad som står skrivet i de judiska heliga skrifterna är dessutom vad denne Kristus har uppenbarat. Dessa skrifter handlar om Honom och förutsäger vad som skall ske, vilket också har skett i och med

Hans inkarnation. Således är de kristnas tro inte något nytt, utan går tillbaka till vad som skrivits långt tidigare. Det går att tala om människor som varit kristna före Kristi inkarnation, eftersom den som följer Logos kan sägas vara kristen.

2) De kristna har tagit över judarnas roll som Guds folk (ersättningsteologi). Eftersom judarna inte förstår sina egna skrifter rätt, och inser att Jesus är Messias, mister de sin rätt till dessa skrifter, vilken istället tillfaller de kristna. Det här är väsentligt för Justinus, eftersom judarnas mycket gamla traditioner var orsaken till att de tolererades, medan kristendomen uppfattades som ett nytt fenomen och inte accepterades.

3) Det kristna budskapet är rationellt. Eftersom Logos, Guds Förnuft, är identisk med Kristus, är kristendomen till sin natur rationell. Kristendom och rationalitet hör oskiljaktligen samman. Kristendomen är den sanna filosofin. Justinus påpekar, att den som verkligen är from och filosof förstår det han skriver. De som anser kristendomen vara irrationell har inte förstått den, och att de inte har gjort det beror på att de har vilseletts av demonerna, som motarbetar Logos.

4) Det som är sant tillhör de kristna. I och med att det är Kristus som uppenbarar all sanning för människorna, och att människors förnuftiga tänkande och handlande är möjligt endast genom Honom, är det fel att säga att kristendomen har tagit över tankar från hedendomen. I stället förhåller det sig tvärtom. Filosoferna har kunnat tänka förnuftigt på grund av det frö som Logos lagt ned hos dem, och i den mån de har gjort det kan de sägas ha varit kristna. De har dock inte känt till Ordet i dess helhet. Först i och med Logos inkarnation uppenbarades Han på ett fullkomligt sätt, och endast kristendomen representerar sanningen i dess helhet.

5) Samhörigheten mellan de kristna och de främsta filosoferna går att finna även i det fysiska lidandet. Filosofer fick lida för att de följde Logos, och det är samma sak som nu sker med de kristna. De oförnuftiga har i alla tider motarbetat Logos och utsatt dem som följt Honom, de förnuftiga, för lidande. Detta var till exempel vad som hände i fallet med Sokrates. De som varit förnuftiga har i alla tider förföljts, och det är demonerna som är skyldiga till det.

6) Felaktigheten i heretikernas uppfattningar påvisas genom argumentation för kristendomens uråldrighet och ersättningsteologi, då Markion ville frigöra kristendomen från dess judiska ursprung och menade att de judiska heliga skrifterna inte skulle ingå i kanon. Logos-begreppet får också en viktig funktion i förnekandet av den dualism som både gnostikerna och Markion hävdade, eftersom Logos fungerar som en bro mellan det andliga och det materiella och möjliggör den transcendent Guds relation till världen.

Texternas målgrupp hör nära samman med deras syfte. När Justinus vänder sig till den romerska överheten är syftet att få ett slut på förföljelserna av de kristna, medan syftet då han vänder sig till kritikerna är att genom argument grundade på förnuftet visa kristendomens sanning. Man kan tala om viljan att göra kristendomen till en accepterad religion *utåt* som ett övergripande syfte. Syftet

när han vänder sig till kristna är att klargöra vilken kristendomstolkning som är den rätta, samt hur de kristna bör förhålla sig till oliktankande. Det handlar här om att skapa en kristen identitet och verka för enhet *inåt*. Man kan också tala om ett ännu mer övergripande syfte, som binder samman de övriga, nämligen kristendomens överlevnad. I fallet med förföljelserna är detta uppenbart, men även argumentationen för kristendomens sanning är viktig i detta syfte. Ju fler som övertygas om denna, samtidigt som de övertygas om att kritikerna har fel, desto större är kristendomens möjlighet att överleva. Samma sak gäller när Justinus riktar sig till likasinnade kristna, eftersom avsaknaden av en kristen identitet och splittring hotar kristendomens överlevnad.

Hur radikalt och nytänkande är då det som Justinus gör med det sedan länge kända logos-begreppet? På många sätt är Justinus tolkning av begreppet inte särskilt ny. Logos som medlaren mellan den transcendent Guden och världen, som gudomlig, som universell, som Förnuftet vilket möjliggör förnuft hos människorna är tankar som sedan länge förekommit inom den hedniska filosofin och inom judendomen. Att identifiera Logos med Kristus var heller inte något nytt, då detta redan skett inom den kristna traditionen. Det nytänkande hos Justinus ligger i hans förening av den hellenistiska tanken om Logos som universell princip och kristendomens personlige Frälsare. Personen som led döden på korset är inte bara början på kristendomen som en av många religiösa riktningar i det romerska riket. Han är hela kosmos begynnelse, och har i alla tider varit verksam bland människorna.

7. Litteraturförteckning

Barnard, L.W. (1967): *Justin Martyr: His Life and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.

Saint Justin Martyr: The First and Second Apologies, translated with introduction and notes by Leslie William Barnard (1997), Mahwah: Paulist Press.

Behr, John, "Social and historical setting", s. 55-70 i: Young, Frances; Ayres, Lewis; Louth, Andrew (ed.) (2004): *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge: Cambridge University Press.

Behr, John (2001): *The Formation of Christian Theology, Volume I: The Way to Nicaea*, Crestwood, New York: St Vladimirs Seminary Press.

Bibel 2000, Bibelkommissionens översättning (2000), Örebro: Libris förlag.

Chadwick, Henry, (1965): "Justin Martyr's Defence of Christianity", s. 275-297 i: *Bulletin of the John Rylands Library*, Vol. 47, Nummer 2, Manchester: The John Rylands Library.

Edwards, M. J. (1995): "Justin's Logos and the Word of God", s. 261-280 i: *Journal of Early Christian Studies*, Vol. 3, Nummer 3, The Johns Hopkins University Press.

Saint Justin Martyr: Dialogue with Trypho, translated by Thomas B. Falls, revised and with a new introduction by Thomas P. Halton, edited by Michael Slusser (2003), Washington D.C.: The Catholic University of America Press.

Holte, Ragnar (1958): "Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies.", s. 109-168 i: *Studia Theologica*, Vol. 12, Lund: Protestant Apud C.W.K Glerup.

Kelly, J. N. D. (1977, 1960, 1965, 1968): *Early Christian Doctrines*, London, New York: Continuum.

MacCulloch, Diarmaid (2011): *Christianity: The First Three Thousand Years*, New York: Penguin

Books.

Marc-Wogau, Konrad (1991): *Filosofin genom tiderna: Antiken, medeltiden, renässansen* (texter i urval), Stockholm: Thales.

Nordin, Svante (1995, 2003): *Filosofins historia: Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, Lund: Studentlitteratur.

Norris, Richard A. Jr., "Articulating identity", s. 71-90 i: Young, Frances; Ayres, Lewis; Louth, Andrew (ed.) (2004): *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge: Cambridge University Press.

Norris, Richard A. Jr., "The Apologists", s. 36-44 i: Young, Frances; Ayres, Lewis; Louth, Andrew (ed.) (2004): *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge: Cambridge University Press.

Osborn, Eric Francis (1973): *Justin Martyr*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Rajak, Tessa, "Talking at Trypho: Christian Apologetic as Anti-Judaism in Justin's *Dialogue with Trypho the Jew*", s. 59-80 i: Edwards, Mark; Goodman, Martin; Price, Simon (ed.) (1999): *Apologetics in the Roman Empire: Pagans, Jews and Christians*, New York: Oxford University Press.

Stead, Christopher (1994): *Philosophy in Christian Antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press.